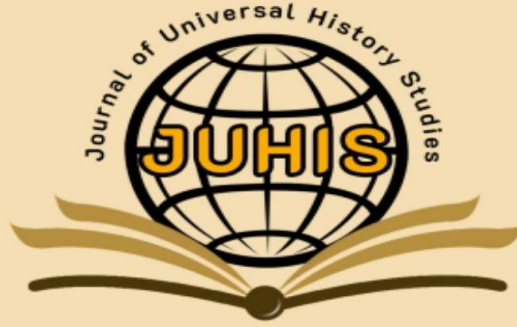

Journal of Universal History Studies

**Avrasya İmparatorluk Sisteminde Kansu (Hexi) Bölgesi Örneğinde Merkez-Çevre
Diplomasisi (IX- X. Yüzyıl)¹**

**Diplomacy Between Center and Periphery in the Eurasian Imperial System (9th-10th
Century): Case of Hexi Region**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 24.01.2025 / 01.10.2025

pp. 191-225

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(2) • December • 2025 •

Başak Kuzakçı

Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Asst. Prof. Dr., İstanbul, Türkiye

Email: basak.kuzakci@marmara.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-8730-1898

Cite: Kuzakçı, B. (2025). Avrasya İmparatorluk Sisteminde Kansu (Hexi) Bölgesi Örneğinde Merkez-Çevre Diplomasisi (IX-X. Yüzyıl). Journal of Universal History Studies, 8(2), 191-225. <https://doi.org/10.38000/juhis.1626560>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Avrasya coğrafyasında, antik dönemlerden beri yerleşik tarım imparatorluğundan, hareketli ve cihanşümul bozkır konar-göçer imparatorluklarına uzanan çeşitlilikte devlet konseptleri ve yapıları yerleşik hale gelmiştir. Türk Kağanlıkları ve Çin Hanedanlıkları gibi çekim merkezi yaratan büyük imparatorluklar yanı sıra bölgesel kabileler, şehir devletleri, merkezden uzaklığı nedeniyle özerklik derecesi yüksek eyalet yönetimleri diğer idare unsurlarıdır. Avrasya coğrafyasındaki büyük yahut küçük bütün siyasi yapıları birleştiren ve birbirleriyle etkileşime girmeye mecbur bırakan temel motivasyonlardan ve önemli etmenlerden biri ise İpek Yolu'dur. M.Ö. II. yüzyılda İç Asya'da Hun, Çin'de ise Han Hanedanı'nın politikalarıyla belirginleşen iki kutuplu İpek Yolu İmparatorluk sistemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemden M.S. X-XI. yüzyıla kadar geçerliliğini sürdüren imparatorluk sistemi, İpek Yolu boyunca barışın, savaşın, antlaşmaların siyasi münasebetlerin icra şekillerini, terminolojisini belirlemiş, diplomatik usuller ve kurumlar yoluyla bu sistem varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmada, IX-X. yüzyılda Hexi/Gansu bölgesi örneğinde İpek Yolu diplomasinin usulleri, icra sureti ve diplomasi tipleri Dunhuang elyazmaları üzerinden irdelenecektir. Cesametli imparatorluklar yerine Hexi (河西) bölgesindeki yerel güçlerin hem kendi aralarında hem de büyük siyasi güçlerle münasebetinde diplomasinin işletilme ve uygulama biçimlerine odaklanılarak İpek Yolu literatüründe varlığı soluk olan ancak İpek Yolu ticaretinin ana yüklenicisi grupların belirginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hexi, Dunhuang, Shazhou, Uygur, Gansu.

Abstract

Since ancient times, various state concepts and structures have been established in the Eurasian geography, ranging from settled agricultural empires to mobile and global steppe nomadic empires. In addition to comprehensive empires that created centres of attraction, such as the Turkic Khaganates and the Chinese Dynasties, regional tribes, city-states, and provincial administrations with a high degree of autonomy due to their distance from the centre were other administrative elements. The fundamental motivation that unites all political structures, large or small, in the Eurasian geography and forces them to interact with each other is the Silk Road. In the 2nd century BC, the bipolar Silk Road Imperial system became evident with the policies of the Xiongnu/Hsiung-nu/Hun Empire in Central Asia and the Han Dynasty in China. The imperial system, which remained valid until the 10th-11th centuries AD, standardized the methods and terminology of peace, war, treaties, and political relations along the Silk Road and continued its existence through diplomatic procedures and institutions. In this study, the methods, execution, and types of diplomacy of the Silk Road diplomacy in the example of the Hexi/Gansu (河西) region in the 9th-10th centuries will be examined through the Dunhuang manuscripts. Instead of large empires, it is aimed to highlight the groups that are the main contractors of the Silk Road trade. However, their presence is faint in the Silk Road literature, focusing on how diplomacy was operated and implemented by local powers in the Hexi region, both among themselves and in their relations with major political powers.

Keywords: Hexi, Dunhuang, Shazhou, Uighur, Gansu.

Extended Abstract

Trade and communication on the Silk Road were made possible by a system that created common law, language and tradition. The evolution of diplomacy along the Silk Road focused on the imperial systems that dominated the region from the 6th to the 10th century. During the early Middle Ages, especially under the Xiongnu and Turkic Khaganates, Chinese Han Dynasty, and their successors, the ideals of imperial authority were central to governance. All empires along the eastern Silk Road shared a similar concept of imperial power, where the ruler's superiority over all surrounding states was emphasized. These empires created administrative systems where four military governors oversaw the four cardinal directions, symbolizing the empire's territorial dominance. This structure formed the common foundation for Eurasian empires, leading to ongoing competition and conflicts.

In these empires, diplomacy was crucial for managing relations, especially during times of war or fragile peace. Diplomatic missions were used for strategic alliances and exchanges of gifts, tributes, and cultural influence. The Han Dynasty set the tone for Eurasian diplomacy with the mission of Zhang Qian to the Yuezhi in 139 BC, marking the beginning of official diplomatic relations across the Silk Road. By the 8th century, empires were engaging in increasingly sophisticated diplomacy, often forming military alliances and partnerships. The Silk Road was a trade route for goods and a channel for exchanging cultural practices, technology, and diplomatic customs.

However, by the 8th century, political instability began to plague the region. The Turkic Khaganate was overthrown by the Uyghurs in 742, and similar upheavals occurred in the Tibetan Empire and the Tang Dynasty. The rebellion led by General An Lushan in 755, which had a Turkic-Sogdian basis, spread throughout the Silk Road, affecting both the Abbasid Caliphate and the Eastern Roman Empire. This series of conflicts significantly disrupted trade and cultural exchanges, reshaping the Silk Road's political and economic landscape. As empires fell or weakened, new powers emerged, particularly in the Transoxiana region, which became a centre for trade, culture, and science.

The decline of the Tibetan Empire in the late 9th century further shifted the political dynamics in the Hexi Corridor, the strategic region linking China and Central Asia. This decline weakened Tibetan political control, leading to the reassertion of Chinese authority in the region, supported by the Tang Dynasty. However, the collapse of the Uyghur Khaganate in the 9th century also meant the rise of new political entities in the Hexi area, such as the Khotan Kingdom and various Uyghur city-states. By the mid-9th century, the Hexi Corridor had become a complex mosaic of political powers, with China at its eastern edge and the Abbasid Caliphate at the western edge.

During the Tang Dynasty, from the 7th to the 9th centuries, diplomatic practices were formalized, with an emphasis on hierarchical structures. States were categorized into equal powers and peripheral structures. The equal Powers were large empires that conducted diplomacy on relatively equal terms, often through diplomatic marriages, while smaller states or city-states were considered subordinate. The diplomatic system established by the Tang Dynasty relied on two models: the first involved alliances between relatively equal

states, often through dynastic marriages; the second involved the exchange of hostages to maintain control over smaller, subordinate states.

Despite the emphasis on large empires in historical sources, smaller states, especially those in the periphery of the Silk Road, played a significant role in diplomatic relations. The collapse of the larger empires in the 9th century gave more prominence to these peripheral states, and their diplomatic relations, which were often less documented, became increasingly important. In the Hexi region, this transition led to the establishment of more flexible diplomatic practices, characterized by the adoption of the hierarchical among equal model. This system was based on the practice of diplomatic marriage, which replaced the earlier practice of hostage exchange. This new model allowed for the renegotiation of power dynamics between states, emphasizing peaceful coexistence and mutual recognition.

By the 10th century, the political fragmentation of the region was largely stabilized, and the various states in the Hexi Corridor, including Khotan, Lingzhou, and others, coexisted peacefully for several decades. The success of this peaceful coexistence was largely due to the diplomatic practices and institutions established in the preceding centuries. Notably, the concept of being on the road became a binding force between states, reinforcing the idea that cooperation was necessary for mutual survival and prosperity. Diplomatic treaties often included references to shared interests in trade and travel along the Silk Road, emphasizing the importance of maintaining good relations.

In summary, the diplomatic systems that emerged along the Silk Road during the 6th to 10th centuries were characterized by a blend of hierarchical power structures and more egalitarian models. These systems evolved in response to the changing political landscape, where empires rose and fell, and smaller states gained prominence. The Silk Road, while initially a route for the exchange of goods, also became a conduit for the exchange of political ideas, culture, and diplomacy. The development of flexible diplomatic practices, particularly the institution of diplomatic marriages, allowed for peaceful coexistence among states in the region, ensuring the continued flow of trade and cultural Exchange. In this sense, the relations between these states can be described as “*hierarchical among equals*”. The main feature of this new system is its flexibility: unlike the “*Imperial Diplomacy*” described earlier, the political structures in Hexi were equal, and there was only a tiny difference in their status, and even this slight difference was subject to constant renegotiation and redefinition, primarily through the changing direction of the diplomatic marriage. Another feature of this new diplomacy is the keen awareness that there was a way to bind these states tightly, which required peaceful coexistence. In the early years of the region’s political fragmentation, many states tried to overthrow each other, and only after the repeated failures of such attempts did it become the norm for any state to control the entirety of the region from Khotan to Lingzhou. More specifically, recognizing that all these states were on the same road was the most crucial justification for the need for peaceful coexistence. Expressions such as “*On the road, we (the two states) become one family*” entered official diplomatic treaties and letters, emphasizing the status of these states as “*on the road*”. As a binding force, the road was the reason for close relations between states that considered themselves on the road.

Giriş

Erken Orta Çağ'da bilhassa Hun ve Türk Kağanlığı hâkimiyet dönemlerinde İpek Yolu'nda imparatorluk ideolojisinin temel idealleri belirginleşmiştir. İpek Yolu'nun doğu güzergâhı boyunca uzanan ve emperyal nitelik gösteren bütün devletlerin hükümdarlarının diğer bütün çevre devletlerin idarecilerinden üstünlüğünü ve tekillliğini vurgulayan unvanları vardı. Bütün imparatorluklarda dört yöne tabi idareciler tayin edilerek devletin yayılma hedefi ve hâkimiyet teorisi yansıtılmıştı. Bu yönetim modeli Avrasya imparatorluk strüktürünün ortak paydasıydı. Çin'de, Türk İmparatorluklarında ve diğer devlet teşekküllerinde hükümdarın altında dört askeri vali, dört yöne teorik olarak hâkim olduğuna işaret ederdi (Blockley, 1985, s. 115). Bu ortak tema, Avrasya imparatorlukları arasında çatışma ve rekabeti tabiatıyla beraberinde getirmiştir. Savaş ve aralıklı barış dönemlerinde devletlerarası ilişkilerin yürütülmesi, imparatorluklar arası ilişkilerin bir parçası olan hediye/haraç teatisi için diplomatik protokol zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. İpek Yolu'nda erken diplomatik temasları, M.Ö. 139'ta Zhang Qian'i Hunlara karşı ittifak teklifi sunmak ve İç Asya bölgelerinin ticari imkânlarını, siyasi yapısını tasvir etmek için Yuezhiler üzerine elçilik misyonu göndererek başlatan Han Hanedanı ve halefleri elçilik heyetlerinin müteakib teatisine dayalı Avrasya diploması modelini geliştirdi. VIII. yüzyıl itibarıyla İç Asya'nın ve İpek Yolu'nun kontrolü için çarpışan imparatorluklar, öte yandan gelişkin diplomatik metotlarla, ittifaklar kurdu böylece iş birliğine ve detaylı planlamaya dayalı askeri ortaklıklar tesis etti. İmparatorluklar arasında emtia, teknoloji ve inançların yanı sıra diploması kültürü de İpek Yolu üzerinden taşınmıştır (Skaff, 2012, s. 65-68).

Diplomatik temayülleri olgunlaşan İpek Yolu imparatorluk sistemi, VIII. yüzyılda derin siyasi kriz ve isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. İpek Yolu'nun doğu kanadındaki Türk Kağanlığı hâkimiyetine, Uygurlar tarafından 742'de son verildi. Aynı dönemde 755'te Tibet İmparatorluğu'nda isyan ve iç savaşlar baş gösterdi. Yüzyılın son çeyreğinde ise Tang Hanedanlığı, Dunhuang (敦煌)² merkezli Türk-Soğd grupların dahil olduğu ve Türk-Soğd kökenli General An Lushan tarafından planlanan 755'ten 763'e kadar devam eden askeri isyanla sarsıldı. Emtia, din, fikir ve teknolojinin taşındığı İpek Yolu boyunca yayılan isyan dalgası İran coğrafyasına hâkim Abbasi Halifeliğine ve Doğu Roma İmparatorluğu'na kadar ulaştı³. Avrasya'daki güç dengesini derinden değiştiren ve etkileri Arap dünyası, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ve Orta Asya'ya kadar uzanan isyan nedeniyle Tang Hanedanlığının çatışma sırasında müttefiklere olan acil ihtiyacı, Talas Savaşı'nda (751) Tang ve Abbasi orduları birbirine düşman olmasına rağmen, Abbasi Halifeliği gibi uzak güçlerle eş

² Sui Hanedanı döneminde Dunhuang Komutanlığı olarak idare edilen bölge, Tang Hanedanı'nın 618 yılındaki kuruluşunu müteakip, 619 yılında resmen Shazhou (沙州) olarak adlandırılmıştır. Tang idari sisteminde bir prefecture/eyalet/vilayet statüsüne kavuşmuş ve idari merkezi Dunhuang şehri olmuştur. Shazhou, Tang idari taksimatında Dunhuang ve Shouchang olmak üzere iki alt ilçeye (xian) bölünmüştür. Shazhou sadece ticari bir merkez değil, aynı zamanda Tang İmparatorluğu'nun batı sınırındaki en kritik gamizon kentlerinden biri (zhen) olarak işlev görmüştür. VII. yüzyılın ortalarında Tang'ın Batı Bölgeleri'ne (Xiyu/西域) doğru genişlemesiyle birlikte Shazhou, lojistik bir ikmal üssü ve diplomatik bir kapı haline gelmiştir (Rong, 2013, s. 45-62).

³ Arap dünyasında, isyan 750 devriminden sonra Abbasi hanedanının kurulduğu on yıllara denk geldi. Eski Emevi toprakları üzerinde iktidarı sağlamlaştırmakla meşgul olan Abbasi Horasan, Tang Hanedanlığı ile esnek ilişkilerini sürdürdü. Çin kaynakları, muhtemelen Bağdat'tan doğrudan gönderilmeyip Türkistan'dan askere alınmış Arap (Dashi) birliklerinin, Prens Guangping (daha sonra İmparator Daizong) komutasında isyancılardan Chang'an (長安) ve Luoyang'ı (洛陽) geri almak için savaştığını kaydetmektedir (Inaba, 2010, s. 37-39). Bu askeri varlık, Tang imparatorluğunun savunmasının çok etnikli boyutunu vurgulamakla kalmadı, aynı zamanda Çin'deki erken dönem Müslüman toplulukları, özellikle Chang'an yakınlarındaki Shayuan gibi yerleşim yerleri için demografik bir tohum oluşturdu. Doğu Roma İmparatorluğu için dolaylı sonuçlar, ani sonuçlardan çok stratejik nitelikteydi. Doğu Roma'nın Abbasi Halifeliği ve bozkır güçlerine yönelik jeopolitik yönelimi, isyanın ardından kıtalararası ticaret yollarının yeniden şekillenmesiyle kısmen biçimlendi. Orta Asya'da Tang hanedanının otoritesinin zayıflaması -Tibet'in yüksek Pamir Dağları'nı kontrol etmesi ve Jungaria'da Karlukların hâkimiyet ile birleşince- İpek Yolu ticaretinin eksenini İslam'ın kontrolündeki koridorlara kaydirdi ve Doğu Akdeniz pazarlarında Abbasi-Bizans rekabetini şiddetlendirdi (Beckwith, 1987, s. 108-114).

görülmemiş bir iş birliğine yol açtı. İsyan, Tang'ın askeri kaynaklarını Orta Asya'dan uzaklaştırarak Tibet'in Tarım Havzası'na ilerlemesini hızlandırdı ve Çin'in İpek Yolu'nun büyük bir kısmı üzerindeki doğrudan kontrolünü on yıllarca kesintiye uğrattı (Beckwith, 1987, s. 143-157; Inaba, 2010, s. 35-42). Domino etkisi ile yayılan siyasi istikrarsızlık VIII. yüzyılda İpek Yolu ticaret ve kültür dünyasını yeniden şekillendirdi. İpek Yolu imparatorluklarının iç kargaşa dönemi ile Arapların yayılması ve onların doğuya doğru akını arasındaki dönemde, Orta Asya coğrafyası, yerel güçlerin hâkimiyetindeki bağımsız, küçük krallıklara, kent devletlerine bölünmüş ve neredeyse dış etkilerden resmî olarak bağımsız hale gelmişti. Bu dönemde Sasani imparatorluğu, Türkler ve Tang Hanedanlığı mali sorunlar, Doğu'dan gelen yeni tehditler veya Tang örneğinde kısmen kıyıya yönelmeleri nedeniyle giderek içe dönmek hale gelirken, Orta Asya coğrafyası üzerinden ticaret dış destek olmadan da gelişmeye devam etti. Bu arada, bu imparatorlukların eşzamanlı çöküşü, bir sonraki hegemonya adayı olan Arapların yükselişini kolaylaştırdı (Pepe, 2018, s. 95-96). Abbasi döneminde Türkistan'da yaşanan sosyo-kültürel dönüşüm, bu değişen jeopolitik ortamdan kaynaklandı. Abbasi hanedanının Maveraünnehir'i bünyesine katması, İslam'ın yayılmasını, Farsça idari normların benimsenmesini ve Türk elitler arasında Arapça okuryazarlığının yaygınlaşmasını teşvik etti. Talas Savaşı hem askeri hem de sembolik bir dönüm noktası oldu: taktiksel olarak belirleyici bir jeopolitik çatışma olmaktan çok tesadüfi bir çatışma olsa da (Maejima, 1971, s. 190-198; Inaba, 2010, s. 40), Çin kâğıt yapım teknolojisinin batıya aktarılmasını kolaylaştırarak İslam dünyasında kültürel alışverişi ve idari gelişmeyi hızlandırdı. Türkistan'da bu dönemde kentli elit kesim yavaş yavaş İslamlaştı böylece İslamî hukuk ve eğitim kurumları, Soğdya ticaret geleneklerinin yanı sıra yerleşik hale geldi. Böylece, An Lushan İsyanı, Tang hanedanının siyasi varlığını zayıflatırken, Abbasiler'in Orta Asya'daki ekonomik ve kültürel etkisini dolaylı olarak güçlendirdi. Türkistan'da ortaya çıkan jeopolitik boşluk, İslam'ın bölgede yerleşmesini sağladı, bölgenin kültürel kimliğini yeniden yönlendirdi ve onu İslam dünyasına daha sıkı bir şekilde bağladı. Talas'taki olaylar, askerî açıdan belirleyici olmasa da bu dönüşümde kalıcı bir tarihsel sembolizm kazandı. İpek Yolu imparatorluk sisteminde edebiyat ve kitap kültürü hızla yayıldı. İç Asya'nın batısı Maveraünnehir havzası, küresel ticaret, kültür ve bilim merkezine dönüştü. Siyasi yapılarıdaki değişiklikler ticaret güzergâhlarına da doğrudan tesir etti. Çin-Orta Asya bağlantısında kuzeydeki Uygur güzergâhı güçlenirken, Orta Asya-Batı bağlantısında Volga Nehri'nden Baltık Denizi'ne ulaşan kuzey yolu ön plana çıktı (Starr, 2013, s. 43-48; Beckwith, 2009, s. 140-182).

IX. ve X. yüzyıllarda, Doğu Avrasya'nın siyasi haritası dramatik bir şekilde parçalandı. Bir zamanlar egemen olan Tang, Tibet ve Uygur imparatorlukları, IX. yüzyılın ortalarında çökerek bölge genelinde daha küçük devletlerden oluşan bir karmaşanın ortaya çıkmasına neden oldu. Kuzey Çin'de Tang'ın çöküşünü Beş Hanedanlık ve On Krallık izlerken, İç Asya'da Batı Tibet'teki Guge'den Hexi Koridoru'nun (Gansu Koridoru/ Hexi Zōuláng /河西走廊) Dunhuang (Shazhou/沙州) gibi vaha şehir devletlerine kadar yeni krallıklar ortaya çıktı. Bölünmüşlük dönemi, İpek Yolu boyunca uzun mesafeli temaslarda bir azalmaya yol açmadı bilakis, Hexi Koridoru, çevreleri merkezlerden izole etmek yerine, bu dönemde canlı bir diplomasi ve değişim merkezi haline geldi. Her yıl düzinelerce elçi Avrasya'yı çaprazlama geçerek Kuzey Çin, Dunhuang ve Orta Asya'yı yoğun bir diplomatik ağla birbirine bağladı. Bu parçalanma çağı, aslında merkez-çevre etkileşiminin yeni biçimleriyle birbirine bağlanan birçok kralın çağıydı (Wen, 2023, s. 6-8).

İpek Yolu'nda ticaret ve diplomasi geleneğinin izlerinin belirginleştiği ana kesişim bölgelerinden biri Dunhuang'tır. Doğu Asya, Kuzey Asya ve Orta Asya geçişinin ortasındaki şehir, Hexi Koridoru (河西走廊/

Hēxī Zōuláng), Tianshan Dağ geçitleri ve Tibet Platoları üzerinden bu bölgeleri birbirine bağlamaktadır⁴. Dunhuang arşivleri ve abideleri, İpek Yolu kültürüne ve işleyişine dair ikamesi başka kaynaklardan mümkün olmayan kayıtları ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın odaklandığı dönemde Tang, Tibet ve Türk/Uygur Kağanlığı arasındaki iktidar mücadelesinin ortasında kalan Dunhuang şehri, bu imparatorlukların güçlerindeki dalgalanmalara göre esneyen tabiiyet politikaları ile Doğu Avrasya politikasında rotasını belirlemiştir. Kritik bir şekilde, bu etkileşimler ortak diplomatik koşullar altında yürütülmüştür. Modern sınır çalışmalarının vurguladığı gibi, emperyal hegemonyanın çöküşü uluslararası ilişkileri sona erdirmemiş, bunun yerine kendine özgü normları ve ritüelleri olan çok kutuplu bir diplomasiyi getirmiştir. Sui-Tang ve İç Asya komşuları arasında -yemin töreni ve yemin etme ritüellerinden karşılıklı ittifaklara kadar- diplomatik anlayışlarda açık bir tekdüzelik söz konusudur ve bu da ortak bir Avrasya diplomatik kültürüne işaret etmektedir. Yüzyıllar süren rekabet ve müzakereler, Çin ve İç Asya'yı uzlaşmaz iki ayrı bölge olarak değil, iç içe geçmiş tarihleri olan bölgeler haline getirmiştir. Nitekim Hexi Koridoru gibi sınır bölgeleri, güç dengesini genellikle diplomatik ve askeri tercihleriyle belirlemiştir. Bu bağlamda, Hexi Koridoru, daha geniş bir Avrasya imparatorluk sistemi içinde merkez-çevre diplomasisine dair etkileyici bir örnek çalışma sunmaktadır. Çevre bir bölgenin, zengin bir hediye alışverişi, resmî yazışmalar, unvanlar, haraçlar ve sembolik ritüeller repertuarı aracılığıyla, Çin sarayları, Türk hanları ve diğerleri gibi birden fazla merkez ile nasıl aktif bir şekilde etkileşime girebildiğini ortaya koymaktadır (Ning, 2013, s. 301-308). IX. ve X. yüzyıllarda Dunhuang ve komşularındaki diplomatik uygulamaları inceleyerek, imparatorluğun enkazı arasında ortak bir siyasi diplomasi kültürünün nasıl varlığını sürdürdüğü ve hatta geliştiğini incelenebilir. Bahsedilen sürecin ticari ve politik yönüne odaklanan geniş bir kaynak grubu söz konusudur⁵. Ancak İpek Yolu'ndaki siyasi rekabetin diplomatik yönü ve ekonomi-politik ekseninde geliştirilen imparatorluk diplomasisinin kaideleri, teşrifatı hakkında literatür sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda Xin Wen tarafından kaleme alınan *"The King's Road: Diplomacy and the Remaking of the Silk Road"* (Wen, 2023) isimli kapsamlı çalışma öne çıkmaktadır. Wen özellikle Turfan bölgesine⁶ (吐鲁/Tǔlǔfān) odaklanarak geniş bir tarihsel aralıkta İpek Yolu'nda bilhassa diplomatik bir aparat olarak hediyelerin kullanılması ve hediyeleşme geleneğinin buradaki kültür ve diplomasideki konumuna odaklanmaktadır. Bu çalışma ise klasik İpek Yolu imparatorluk sisteminin yeni fatihler karşısında çökmeye yüz tuttuğu dönemde Dunhuang ve çevresinde diplomasinin yürütülme biçimini, kargaşa ortamında İpek Yolu imparatorluk sistemi içinde ortaya çıkan reaksiyonları, Turfan dokümanları ve dönemin kaynakları üzerinden değerlendirilmektedir,

⁴ "Hexi'nin dört komutanlığı, arkasını Büyük Nehir'e (Sarı Nehir) dayar, önünde Batı Bölgeleri uzanır. Doğudan batıya bin li'den (yaklaşık 400 km) fazla uzanır; dar ve uzun bir şekle sahiptir; bir koridor gibi olduğu için bu adla anılır", (Ban Gu, 1962, s. 3871) "Hexi Yolu, doğuda Lanzhou'dan başlar, batıda Yumen Kapısı'nda son bulur; güneyde Long Dağları'na dayanır, kuzeyde Qilian Dağları'na yaslanır. Coğrafyası sarp ve stratejiktir, İpek Yolu buradan geçer ve gerçekten de Batı Bölgeleri'nin boğazıdır", (Ouyang Xiu & Song Qi, *Xin Tangshu*, 1975, s. 1047-1048). Lanzhou'dan Yumen ve Yang Geçitlerine kadar uzanan Hexi Koridoru, Han ve Tang hanedanlarının Batı Bölgeleri'ne (Xiyu) yayılmasının temel dayanağıydı. Bu birincil kaynakların ortaya koyduğu gibi, koridor sadece coğrafi bir geçit olarak değil, stratejik bir darboğaz (Batı Bölgelerinin boğazı) ve Çin'in kalbini koruyan bir sınır kalkanı olarak algılanıyordu. Koridordaki dört Han komutanlığı (Wuwei, Zhangye, Jiuquan, Dunhuang) ve daha sonra Tang gamizonları, İpek Yolu ticaretini ve Orta Asya ile askeri iletişimi koruyordu. Kuzeybatı Çin'deki Gansu Eyaleti'nde Tibet Platosunun kuzey şeridi boyunca uzanan tipik bir vaha dizisi olan Hexi/Gansu Koridoru, arkaik dönemlerden itibaren Asya'nın kuzeyindeki göçebe topluluklarla güneydeki tarım kültürleri arasındaki geçiş bölgesi, etkileşim sahasıdır. Hexi Koridorunda sıralanan vahalar, tarihöncesi dönemden itibaren arkeo botanik çalışmaların ortaya koyduğu üzere bölgesel ve kıtalararası kültürel, zirai mübadelenin yapıldığı Antik İpek Yolu'nun anahtar bölgeleridir (Dong, Yang, Liu, Li, Cui, Wang, Chen, Dodson ve Chen, 2018, s. 621-628).

⁵ İpek Yolu'nda ticaret, sanat ve siyasi hayat için bkz. Whitfield ve Sims Williams (2004); Beckwith (2009); Frankopan (2015); Hansen (2012).

⁶ Turfan bölgesi, 4. yüzyıldan 640 yılına kadar Qu sülalesi (麴氏高昌) idaresinde yarı özerk bir krallık olarak varlığını sürdürmüştür. 640 yılında Tang ordularının fethiyle birlikte doğrudan imparatorluk idaresine geçerek vilayet/prefektörlük olarak Xizhou (西州) adını almıştır, Gāochāng (高昌) ise buranın merkez şehridir (Rong, 2013, s. 120-135).

bilhassa yerel literatürde katı ve neredeyse stereotip bir çerçevede ele alınan İpek Yolu imgesi ve bu imge etrafında ortaya çıkan devletlerarası ilişki düzeninin bir kesiti konu edinmektedir.

1. Avrasya İmparatorluk Diplomasisinde Kırılma Noktası: IX.-X. Yüzyıllar

Çin ile Orta Asya arasında bir kara köprüsü olan Hexi Koridorunun X. yüzyıl siyasi tarihi, Doğu Avrasya’da IX. yüzyılda imparatorlukların yaşadığı gerileme ve çöküşün sonuçları bağlamında değerlendirilmelidir. VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hexi bölgesini yöneten Tibet imparatorluğunun inhitatıyla Tibetli siyasi yapıları ve bunlara bağlı boylar da Hexi Koridorunda zayıflamıştır. IX. yüzyıl itibarıyla bölgenin tamamına hâkim istikrarlı siyasi otorite ortadan kalkmıştı (Rong, 1991, s. 10-11). Tibet imparatorluk sisteminin ortadan kalkmasıyla, ortaya çıkan otorite boşluğunda Dunhuang hükümdarı, Tang hanedanlığının desteği ve himayesiyle Hexi’nin tamamına hâkim olmak için harekete geçti. Bu girişim kısmen bölgeye Çin idaresinin geri dönmesini, Hexi’nin Tang hanedanlığının bir parçası hâline gelmesini ifade ediyordu. Ancak IX. yüzyılda çöken bir diğer imparatorluk sistemi Uygur Kağanlığının bakiyeleri, Hexi Koridorunda yegâne otoritenin hâkim olmasının önüne geçti. Uygur grupları, 860’ların sonlarında Gansu ve Turfan vaha şehirlerine yerleşti (Hamilton, 1988, s. 9-10, 154). 880’lerin ortalarına gelindiğinde, Uygur kent devletleri burada muhkem hale geldi ve Hotan Krallığı⁷ da aynı dönemde Tibet yönetiminden bağımsızlığını yeniden kazandı. IX. yüzyılın son çeyreğinde, Hotan Krallığı, Uygur Turfan, Çin’in Shazhou Eyaleti, Uygur Gansu Eyaleti, Tibet’in Liangzhou Eyaleti ve Çin’in Lingzhou eyaleti Hexi Koridorundaki siyasi panoramayı tamamlamaktadır. Otonom eyalet ve siyasi güçlerin oluşturduğu siyasi haritanın doğu ucunda gerileyen Tang İmparatorluğu, batı ucunda ise İç Asya ve Kuzey Hindistan’a doğru genişleyen Abbasi Halifeliği yerleşik durumdaydı.

Avrasya’da, M.S. II. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar gelişen “*imparatorluk diplomasisi modeli*”, Çin Hanedanları, Türk imparatorlukları arasındaki çatışma ve müzakere süreçlerine, Han Hanedanı’ndan itibaren ise Çin’deki siyasi güçlerin bölgesel idarecilerin desteğini kazanmak, Batı pazarlarına doğrudan ticaret imkanlarını keşfetmek için tertiplelediği elçilik seferlerine dayanıyordu. Bu seferler sayesinde İpek Yolu imparatorluk sistemine ve diplomasisine toprağa bağlı imparatorlukları temsil eden Pers/Part/Anxi İmparatorluğu da dahil oldu. Han İmparatoru Wu devrinde Batı Bölgeleri’yle temaslar yoğunlaştı. MÖ 115-116’da Han elçilik heyeti, Part/Arşakî (Anxi 安息) ülkesine kadar ulaştığında Anxi kralı, elçileri doğu sınırında karşılamak üzere 20.000 süvarilik bir kuvvet görevlendirdi. Dönüşte Part elçilerinin Han elçileriyle birlikte

⁷ Hotan kralları, unvan diplomasisinin paralel bir örneğini sunar. Çin’in batı kanadında yer alan Pers diyalekti konuşan Budist bir krallık olan Hotan, Tang Hanedanlığı tarafından hiçbir zaman fethedilmemiş ve X. yüzyılda bağımsızlığını kazanmıştır. Hükümdarları, farklı kaynaklardan gelen imparatorluk deyimlerini yaratıcı bir şekilde harmanlamışlardır. Hint etkisinde bir sıfat olarak “*Aslan Kral*” ve hatta diğer tüm Çin kralları üzerinde üstünlük ima eden şaşırtıcı bir unvan olan “*Çin Krallarının Kralı*” gibi görkemli unvanlar iddia etmişlerdir. Bir belgede, Kral Vişa’ Şūra, Yakın Doğu ve Çin siyasi kavramlarını harmanlayan bir ifade olan “*Çin krallarının kralı*” olarak açıkça adlandırılmıştır. Bu, Hotan’ın bölgesel hiyerarşinin en tepesinde konumlanma ve esasen kendi monarşisi için Çin’in Gök Oğlu’nun prestijini gasp etme hırsları ortaya koymaktadır. Bu tür iddiaları desteklemek için Hotan sarayı Çin imparatorluk kültürünün tuzaklarını benimsedi: örneğin, Çin bürokrasisinden yüksek resmî unvanlar ödünç aldılar ve hatta krallarının bir Çin imparatoru gibi giyinebilmesi için Çin ipek kaftanları ve süsleri ithal ettiler (Wen, 2023, s. 255). Aynı zamanda, Çin hanedanları Hotan’a değerli bir ortak olarak davrandılar: Song kayıtları, 938’de Sonraki Jin’in Gao Juhui adlı bir elçiyi Hotan’a kadar gönderdiğini ve bu durumun uzaktaki Hotan ile bile resmî bir ittifak kurmaya istekli olduğunu gösterdiğini gösteriyor (Ning, 2013, s. 308). Hotanlılar düzenli olarak doğuya haraç heyetleri de gönderdiler. Ünlü bir örnekte, Hotan Kralı Song sarayına haraç olarak canlı bir fil göndermeye söz verdi, böylece saray törenlerinde Çin imparatoru prestijini bu muhteşem hediye ile arttırabilecekti. Filin gelip gelmediği bilinmiyor, ancak teklifin kendisi diplomatik haraçların boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Wen, 2023, s. 201). Yine de bu küçük devletler kendilerini büyütürken pragmatik kaldılar. Dunhuang ve Hotan komşularını fethetmeye çalışmadılar; aksine, daha büyük imparatorluklar dünyasında özerkliklerini güvence altına almak için diplomatik bir kaldıraç olarak unvanları, haraçları ve hediyeleri kullandılar. Özetle, Hexi Koridoru devletleri, haraççı boyun eğme ve kraliyet bağımsızlığı arasında ustaca gezinerek, Avrasya imparatorluk sistemi içindeki statülerini müzakere etmek için sembolik semmayeyi -unvanlar, atamalar, akrabalık bağları- kullandılar.

Çin'e gitmesi, iki imparatorluk arasında diplomatik-hediyeleşme kanallarının kurulduğunu göstermektedir. (Yu, 2004, s. 15-16; Benjamin, 2018, s. 169-171)⁸. Avrasya imparatorluk sistemi ve diplomatik modeli M.S. III. yüzyılda hâkimiyet sahası Soğdya'dan, Kaşgar ve Kuzey Hindistan'a kadar uzanan Sasani döneminde de istikrarını sürdürdü. Ancak takribi M.S. 350 yılında Kidarit, Kiyonit gibi çeşitli suretlerde kimliklendirilen Hunlar, eski Kuşan İmparatorluğu'nun mirası olan bu bölgelerde yeniden otorite tesis ederek imparatorluk diplomasisine yeni bir hiyerarşik düzen verdi (Sims-Williams, 2008, s. 90; Peter, 2006, s. 119).

Avrasya coğrafyasındaki diplomatik ilişkilerin birbiriyle etkileşim halinde iki yönü mevcuttu. Bir yandan, Lhasa, Ctesiphon ve Chang'an ve Türk Kağanlığının değişken idari birimleri gibi imparatorluk merkezleri orantısız siyasi ve askeri güce sahipti ve bu imparatorluk merkezleri ile diğer daha küçük devletler, siyasi yapılar arasındaki ilişkiler genellikle hiyerarşıktı. Bunun yanı sıra, hiyerarşinin yumuşadığı ve sınırlarının muğlaklaştığı diplomatik ilişki biçimlerine de İpek Yolu imparatorluk çağında tesadüf edilirdi. Bu bağları sürdüren değişim biçimi, pazar ticareti yerine hediye verme ve misafirperverlikti. Dunhuang'dan gelen mektuplar ve dokumanlar elçilerin taşıdığı mallardan meta değil, hediyeler olarak bahseder (Wen, 2017, s. 9). Elçiler genellikle yabancı saraylarda onurlu misafirler olarak kabul edilirdi ve malların transferi ev sahibi ile misafir arasındaki karşılıklı ritüellerine gömülüydü. Başka bir deyişle, İpek Yolu o dönemde özel ticaret pazarı olmaktan çok, Wen'in hükümdarlar arasında rekabetçi bir hediyeleşme ağı olarak adlandırdığı bir işlev görüyordu (Wen, 2017, s. 9). Vaha kralları ve yerel seçkinler, ipek topları, yeşim taşı, nadir hayvanlar, kaliteli tekstil ürünleri ve hatta insanları cömert hediyeler ve karşı hediyeler olarak takas ederek prestij için yarışıyorlardı. Bu egzotik hediyeler (yeşim taşı, mücevherler, atlar, eğitilmiş şahinler, Budist kalıntıları vb.), yerel pazarlarda dolaşan tahıl veya hayvancılık gibi sıradan mallardan ayrı, kendine özgü bir değişim alanı oluşturuyordu. Prestijli mallar, hafif ama sembolik değere sahip, tam da elçilerin Hexi Koridoru'nun uzun mesafelerini kat edebilecekleri türden eşyalardı.

⁸ Shiji 123. Bölümde bu erken diplomatik temas şu suretle ifade edilmektedir: “Han 漢 elçileri daha önce Anxi 安息 (Part İmparatorluğu) topraklarına vardığında, Anxi 安息 hükümdarı, heyeti imparatorluğun doğu sınırında karşılaması için bir generali emrindeki 20.000 süvari birliğiyle görevlendirmiştir. Söz konusu doğu sınırı ile hükümdarın başkenti arasındaki mesafe birkaç bin li 里 olup; elçilik güzergâhı boyunca sayıları onlarca ifade edilebilecek, birbirini kesintisiz takip eden yoğun nüfuslu yerleşim birimlerinden geçilmektedir. Han 漢 elçileri dönüş yoluna geçtiğinde, [Anxi hükümdarı] Han 漢 topraklarını müşahade etmek üzere kendi elçilerini de bu heyete dahil ederek müteakib bir diplomasi modeli işletmiştir. Bu heyet, Han 漢 [İmparatoruna] takdim edilmek üzere Lixuan 黎軒 (İskenderiye/Roma dünyası) menşeli devasa kuş yumurtaları [devekuşu yumurtası] ve illüzyonistlerden oluşan hediyeleri yanlarında getirmişlerdir. Öte yandan, [Da]yuan [大宛 (Fergana) bölgesinin batısında yer alan Huanqian 驪潛 ve Dayi 大益 ile [Da]yuan [大宛] bölgesinin doğusundaki Gushi 姑師, Wumi 于闐, Suxie 蘇薤 gibi küçük devletler de Han 漢 elçilerine refakat ederek haraç sunmak üzere Gök'ün Oğlu'nun (Cennetin Oğlu) huzuruna çıkmışlardır. İmparator, bu genişleyen diplomatik ağdan ve kendisine sunulan bağlılık nişanelerinden büyük bir memnuniyet duymuştur.” (Sima Qian, ca. 94 BCE/1959, ch. 123). Han Hanedanının son dönemine dair kayıtları ihtiva eden Hou Han Shu, Soğd ve Pers tüccarlarının İpek Yolu'nda oynadığı rolü ve İpek Yolu diplomasisi modelinin işleyiş tarzına dair erken veriler elde etmek mümkündür. M.S. 97'de Batı Bölgesi Koruyucusu ve Askeri Valisi General Ban Chao, Han subayı Gan Ying'i Roma'ya, Çin Dünyası'ndaki adlandırmayla Da Qin'e elçilik misyonu ile görevlendirmiştir. Basra Körfezi yakınlarındaki ticaret şehri Mesene'ye ulaşan Ying, buradaki Pers tüccarları ve memurları tarafından caydırılmıştır. Hou Han Shu'daki ifadesine göre “Okyanus çok büyüktür. Rüzgarlar uyunsa gidiş-dönüş seyahati üç ay sürmektedir. Ancak ters rüzgarlar yüzünden iki yıla kadar seyahat uzayabilir. Bu nedenle Roma seyahati için en az üç yıllık erzakla gemiler yelken açar. Uçsuz bucaksız deniz insanları yurtlarını düşündürür. Sıla hasreti bazılarının ölümüne neden olur. Gan Ying bunları duyduğunda seyahatten vazgeçti.” (Hill, 2009, s. 23) Pers tüccarlarının Roma yoluna dair anlatıları Ying'i seyahatten vazgeçirmek için yeterli olmuştur. Fakat Ying, Pers-Soğd aracılığıyla yürütülen ipek ticaretine dair bilgi toplamayı ihmal etmemiştir. Anxi yani Persler ve Tianzhu/Baktriya-Soğdya Romalıları ile ticaret yaptığını kaydeder ve bu ticaretteki kâr marjını bire on oranında verir. Romalıların Han İmparatorluğu'na elçilik heyeti ve temsilciler göndermek istediğini, fakat çok renkli Çin ipeği ticaretini kontrol etmek isteyen Perslerin onları Çin'e gitmesini engellediğini ilave eder. (Hill, 2009, s. 25-27). İpek Yolu diplomasisinde ticaretin rolü ve elçilik heyetlerinin belirleyici konumu bu anlatıların temelinde yer almaktadır.

Çin imparatorluğu Uygur ve Tibet gibi diğer emperyal güçlerle ilişkilerini yönetirken, genellikle çok daha az taraflıydı ve işler diplomasi olarak kabul edilebilecek bir şekilde az çok eşitler arasında yürütülüyordu⁹. Bahsedilen eşitliğin diplomatik dildeki temsili, IX. yüzyılda hem Çin hem de Tibet başkentlerine inşa edilen ve yerleştirilen, muhtevası ve ölçüleriyle sembolik değeri üzerinde dikkatlice düşünüldüğü anlaşılan Çin-Tibet antlaşma dikilitaşlarıdır (Fang-kuei, 1978, s. 137-162). Çin, Tibet, Türk/Uygur ve Arap imparatorlukları arasındaki ilişkilerin haraçgüzarlık statüsünün ötesinde olduğunu gösteren bu metin, coğrafi bakımdan uzak yapıların anlamlı bir siyasi iletişime ve ilişkiye sahip olduğunun, bu bakımdan savaş-antlaşma denkleminin ötesinde münasebetlerin geliştirildiğinin somut örneğidir (Skaff, 2012, s. 112-128, Richardson, 1978, s. 137-162)¹⁰.

Çin’de Tang dönemi, VII-IX. yüzyıl İpek Yolu diplomasisinin diplomatika, teşrifat ve kurumsal yapı itibarıyla tekâmül ettiği dönem olarak öne çıkar¹¹. Tang politika yapıcıları, diplomatik ilişkiye girme potansiyeli

⁹ Elbette durum her zaman böyle değildi. Yang Shao-yun’un da belirttiği gibi, diplomasiyi yargı dili, antlaşmalar bozulduğunda ve suçlamalar yöneltildiğinde kolayca aşağılayıcı ve ayrımcı hakaretlere dönüşebilirdi. Detaylı bilgi için bkz. (Yang, 2013, s. 28-74). Yine de istisnalar hakkındaki bu gözlem, daha az ayrımcı ve karşılıklı olarak kabul edilebilir bir tartışma biçiminin norm olduğunu doğrulamaktadır. Bu norm yakın zamanda Wang Zhenping tarafından Tang diplomatik düşüncesinde “pragmatik” bir tutum olarak tartışıldı. Detaylı bilgi için bkz. Zhenping, 2013.

¹⁰ Lhasa çeperindeki Jo-khang’a dikilen dört tarafı hakkedilmiş Yazılıtaş, 821-823 arasında Tibet Kralı Khri gTsug lde-brtsan (Ral-pa-can) ve Tang İmparatoru Mu-tsung arasında yapılan antlaşmayı antlaşmıştır. “İlahi tecelli ortaya çıktığında, bTsan-po, Khri gTsug-lde brtsan ve Çin Kralı, B’un B’u He’u Tig Hwang Te, ittifak ve egemenlikleri hakkında istişarelerde bulunup antlaşma yaptılar. Tibet ile Çin arasındaki ilişkilerin mahiyeti ve antlaşmanın içeriği bir taş sütuna yazıldı” şeklinde başlayan antlaşma metni Yakındoğu ve Roma dünyasında ortak kültür havzasında gelişen diplomatika usullerine uygun kalemle alınmıştır. Buna göre ittifaknamede öncelikle *intitulatio* yani taraf hükümdarların el kabı sıralanmıştır. Öncelikle Tibet hükümdarının nitelikleri ve el kabı şu suretle ifade edilmiş: “Khri gTsug lde-brtsan Ral-pa-can hükümdarlığından itibaren ülke, yüksek bir konuma geldi, değişmeyen bir çizgide Tibet’in büyük kralı olarak hüküm sürdü. Yüksek karlı dağların merkezi, kudretli nehirlerin kaynağı, yüksek bir ülke, saf bir toprak” diyerek, cennetdeki bir tanrı olmaktan insanların efendisi olmaya geldi. Büyük bilgelik ve akıllı yöntemlerle kalıcı bir egemenlik kurdu. Mükemmel dini yasalarla insanların yollarını düzeltti. Sevgi dolu iyilikle iç işlerine uyum getirdi. Savaş sanatları bilgisiyile dış düşmanları bastırarak egemenliğinin kapsamını artırdı. Mişferinin giderek artan gücü sayesinde bilge düzeni değişmezdi. O, lekesiz ihtişamın Ebedi Swastika’sının [Hinduizm’de ruhani sembol] büyük kralıydı”. Bundan sonra Çin ve hükümdarı şu ifadelerle tanımlanmıştır: “Doğuda Çin, büyük okyanusa kadar uzanır, güneşin doğduğu bölgenin kralı, güneydeki Nepal’den farklı olarak, egemenliğinin ve dini geleneklerinin mükemmelliği ve bilgeliliğinin ve yönteminin büyüklüğüyle, savaşta Tibet’le bile boy ölçüşebilir ve dostlukta bir ortaktır.” İttifaknamenin *intitulatio* bölümü tamamlandıktan sonra *narratio*/iblağ bölümünde ittifaknamenin amacı ve muahede şartları sıralanmıştır: “Hem Tibet hem de Çin, şu anda sahip oldukları ülkeyi ve sınırları koruyacaklardır. Doğudaki tüm bölge Büyük Çin ülkesi ve batıdaki tüm bölge kesinlikle Büyük Tibet ülkesi olduğundan, bu sınırın her iki tarafından da savaş, düşmanca istila ve toprak ele geçirilmesi olmayacaktır. Şüpheli bir kişi varsa, tutuklanacak ve bir soruşturma yapılacak ve sonra uygun şekilde geri gönderilecektir. Şimdi egemenlikler müttefik olduğuna ve bu şekilde büyük bir barış antlaşması yapıldığına göre, hükümdarlar arasında hoş mesajların mübadelesinin sürdürülmesi de gerektiğinden, her iki taraftan yola çıkan elçiler eski yerleşik rotayı izleyeceklerdir. Eski geleneğe göre atları Tibet ile Çin arasında bulunan Tsang Kun Yog’da değiştirilecektir. Çin topraklarının bulunduğu sTse Zhung Cheg’in ötesinde Çinliler tüm kolaylıkları sağlayacaktır; batıya doğru, Tibet topraklarının bulunduğu Tseng Shu Hywan’ın ötesinde Tibetliler tüm kolaylıkları sağlayacaktır. Hükümdarlar arasındaki yakın ve dostça ilişkiye göre geleneksel nezaket ve saygı uygulanacaktır. İki ülke arasında duman veya toz görünmeyecektir. Aniden bir korku veya düşmanlık sözcüğü bile söylenmeyecek ve sınır yukarıdan koruyanlardan herkes şüphe veya korku duymadan rahat yaşayacak, toprakları onların toprağı ve yatakları onların yatağı olacak. Barış içinde yaşayarak on bin nesil boyunca mutluluk kutsamasını kazanacaklar. Övgü sesi güneş ve ayın ulaştığı her yere ulaşacak ve Tibetlilerin Tibet’te ve Çinlilerin Çin’de mutlu olacağı büyük bir çağrı kuran bu antlaşmanın asla değişmemesi için, Üç Mücevher, azizlerin bedeni, güneş ve ay, gezegenler ve yıldızlar tanık olarak çağrıldı anlamı ciddi sözlerle açıklandı”. İttifaknamenin son kısmı ise *sanctio*/tehdid-lanet bölümüdür: “hayvanların kurban edilmesiyle yemin edildi ve antlaşma törenle kutsandı. Taraflar bu antlaşmaya uygun hareket etmezlerse veya ihlal edilirse, ilk önce antlaşmaya karşı bir suç işleyen Tibetli veya Çinli olsun, misilleme olarak kullanılan herhangi bir hile veya aldatmaca antlaşmanın ihlali olarak kabul edilmeyecektir. Böylece hem Tibet hem de Çin’in yöneticileri ve bakanları yemin ettiler ve metin ayrıntılı olarak yazıldığı için her iki büyük kralın mühürleriyle mühürlendi. Antlaşmaya katılan bakanların imzalarıyla yazıldı ve antlaşmanın metni her iki tarafın arşivlerine kondu” (Skaff, 2012, s.112-128). İttifakname diplomatik kaideler, rükûunlar ve kullanılan dil itibarıyla IX. yüzyılda İpek Yolu diplomasisinin yerleşik hale gelmiş kuralları manzumesi ile yürütüldüğünü ve oldukça köklü geleneklere sahip olduğuna işaret etmektedir.

¹¹ İpek Yolu diplomasisinin bilhassa Çin odaklı yürütülen münasebetlerin niteliği, sınırları ve hedefleri hakkındaki tartışmalar için bkz. bkz. Fairbank (1968); Rossabi (1983); Pan (1997); Wang (2005).

olan devletleri eşit güçler ve dış yapılar, başka bir ifadeyle iç halka ve dış çeper olarak iki kategoriye ayırır. Bu nedenle, emperyal diplomasini tanımlayan şey, ilişkilerini kendi aralarında nispeten eşit bir şekilde yürüten az sayıda büyük güçten oluşan bir ağıdır. Bunların dışında kalan siyasi varlığa sahip topluluklar, kent devletleri diplomatik ast olarak değerlendirilirdi¹². Bu tür bir ağı iki tür diplomatik ilişki karakterize eder: birinci model, karşılaştırılabilir siyasi ve askeri güce sahip nispeten eşit devletler arasındaki ilişkiyi belirtir. Bu diplomatik münasebet tipine, Tang'ın Tibet veya Uygur imparatorluklarıyla ilişkilerinde olduğu gibi genellikle diplomatik evlilikler (heqin/和親) eşlik etmektedir. Başlangıçta Batı Han hanedanlığı döneminde güçlü Xiongnu konfederasyonu ile ilişkileri yönetmek için kullanılan heqin, daha sonra Tang hanedanlığı döneminde hem güçlü göçebe komşular hem de Hexi Koridoru gibi stratejik bölgelerdeki daha küçük devletleri hedefleyen çok katmanlı bir diplomatik araca dönüştü (Schottenhammer, 2023, s. 129-136; Selbitschka, 2015, s. 61-68)¹³. İpek

¹² Çin kaynaklarında, bu devletlerin statüsü bazen onları tanımlamak için kullanılan kelimelerde tezahür ederdi. Tang ve Song Çin devleti için, “eşit devlet” yahut imparatorluk “diguo/ 帝国” (diguó) terimi ile ifade edilirken “xiaoguo/ 小国” (xiǎoguó) “küçük devlet” yahut vassal devletleri tanımlardı. Ancak Tang ve Song dönemlerinin resmi diplomatik dilinde “帝国 (diguó)” terimi yaygın bir kategori adı değildi. “帝国”ın siyasi terim olarak standartlaşp başlığa taşınması geç Qing/erken 20. yüzyıl olgusudur. Tang ve Song döneminde muasır muhataplar- Uygur, 契丹 Khitan/Liao vb.- tasvir ederken kaynaklarda daha çok ülke, büyük ülke, yabancı ülke “国/ 大国/ 诸蕃蕃国, 朝/ Guó/dàguó/zhū bō/bō guó, cháo” gibi adlandırmalar, kagan/han/imparator gibi (可汗, 皇帝) hükümdar unvanları ve kardeş/küçük kardeş, amca/yeğen gibi (兄弟- Xiōng/dì, 叔/侄- shū/zhi) akrabalık metaforları kullanılır. Bu eşitlik dili özellikle 澶渊之盟 (Chanyuan Antlaşması, 1005) sonrasında Song-Liao yazışmalarında görülür; formüller “小弟某谨启大哥某/ Xiǎodì mǒu jǐn qǐ dàgē mǒu” gibi karşılıklı “büyük/küçük kardeş” hitaplarıyla eş-düzeyle surette kullanılırdı. “小国 (xiaoguo/küçük devlet)” ise çok daha eski ve genel bir Çince siyasi tanımlamadır. Tao Te Ching /道德经 80. Bölümdeki “Az insanın yaşadığı küçük bir ülke” (小国寡民/ Xiǎoguó guǎ mín). Fakat Tang-Song bürokrasisinde bu, tek başına teknik bir hukukî kategori olmaktan ziyade, hiyerarşik-diplomatik teamüllerde “büyük/küçük komşu”ya göre protokol farklarını ima eden betimleyici bir terimdir. Song kurumsal pratiğinde bu farklar, elçilerin kabul usulleri, armağan ritüelleri ve yazışma dili gibi alanlarda düzenlenirdi. Tang ve Song kaynaklarında kullanılan terimler, karşı devletlerin hiyerarşik konumunu doğrudan kodlardı: Song’un eş-düzeyle muhatap gördüklerine (bugünün Çince’indeki 帝国 diguó kavramına yakın bir kategori) uyguladığı hitap, protokol ve yazışma türleri; alt kategori sayılan “küçük devlet”lere (小国 xiǎoguó) uygulananlardan sistematik biçimde farklıydı. 1005 Chanyuan Antlaşması sonrasında Song-Liao ilişkileri, hükümdarlar arasında kurgusal akrabalık üzerinden kuruldu: Song imparatorunun Liao imparatoruna “(imparatorun) küçük kardeşi” (弟) diye hitap etmesi, Liao hükümdarının da Song hükümdarını “ağabey” (兄) diye anması, bu eşitlik-yakınlık kurgusunu dilin içine yerleştirdi. Bu dil ve ritüel farkı, yazışma türlerine de yansdı: Song’un yalnızca Liao’ya gönderdiği özel “devlet mektupları” (國書 kuo-shu), Liao’yu diğer komşulardan ayrı ve eşdeğer bir konuma koyuyor; Xia gibi aktörlerle yazışmalarda ise başka tür ve üslup kullanılıyordu. Aynı dönemde Uygur/Qocho ve bölgedeki çok sayıda siyasi oluşum, Song protokolünde çoğu kez “küçük devlet” muamelesi gören bir dizgeye yerleştirildi; hitap formülleri, kabul merasimleri ve hediye-cevap döngüsünün ayrıntıları buna göre değişti. Kısacası, Song dünyasında eşit devlet ile küçük devlet ayrımı; yalnız ideolojik bir tasnif değil, hitap, belge türü ve tören dili üzerinden işleyen kurumsal bir ayrımdır: 帝国 / 小国 (Diguó / xiǎoguó). (Brook, 2016, s.957-972, Smith, 2025, ss112-140, Tao, 1988, s. 60-76; Wright, 2005, s.143-174).

¹³ “İmparator Gaozu, Chanyu Modun ile barış ve akrabalık kurarak, Xiongnu’yu imparatorun yeğenleri olarak kabul edip ipek, tahl ve şarap gibi cömert hediyeler verince, iki devlet kardeş gibi birbirine bağlandı. Bundan sonraki birkaç on yıl boyunca, sınır bölgelerinde hiçbir saldırı yaşanmadı, çünkü evlilik ittifakı (heqin) sayesinde askerler dinlenmeye başladı.” (Hanshu, Cilt 94); Han hükümdarları, Hexi bölgesindeki yerel hanedanlara ve kabile liderlerine de heqin uygulamasını genişleterek onları imparatorluk sistemine dahil ettiler. Bu uygulama, batıya doğru ilerleyen gamizonlar ve kervanlar için sadakat ve lojistik destek sağladı (Feng, 2013, s. 268-269). Hanshu’nun belirttiği gibi, bazı evlilikler açıkça “以女固邊” / “kızları sınırları korumak için kullanmak” amacıyla yapıldı ve kişisel bağların imparatorluk stratejisine hizmet etmek için kullanılabileceği fikrini pekiştirdi (Hanshu, Cilt 94). Tang döneminde, heqin Han-Xiongnu anlaşmasının kapsamının ötesine genişlemişti. Tang sarayı, İpek Yolu’nu güvence altına almak için sadece Doğu ve Batı Türkleri, Tibetliler ve Uygurlar gibi güçlü İpek Yolu devletleriyle değil, Hexi bölgesindeki daha küçük devletlerle de evlilik ittifakları kurdu. Taizong, prenses Wencheng’i Tibet kralıyla evlendirdi. 712 yılında, prenses Yongle kuzeye gönderilerek Kitan hanıyla evlendirildi (Beaujard, 2019, s. 25-26). İmparator Muzong, kızkardeşi Taihe’yi Uygur kağanı Chongde (崇德) ile evlendirdi (Schottenhammer, 2023, s. 120). Taihe’nin evliliğine dair kayıt heqin politikasının stratejik yönünü vurgulamaktadır: “Changqing’in ilk yılında [821], komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve Tibet’e karşı koymak amacıyla Taihe Prensesinin Uygur Kağanı Chao-li ile evlendirilmesi emredildi. Gaozong’un hükümdarlığından bu yana, imparatorun akrabaları olan birçok kadın yabancı kabilelerle evlenmişti, ancak daha önce hiçbir zaman Göklerin Oğlu’nun kızı bu şekilde verilmemişti. Bu, onunla başladı.” [長慶元年, 詔以太和公主妻回鶻可汗昭禮, 以敦睦鄰好, 抗禦吐蕃。自高宗以來, 外戚女適蕃部者多矣, 而天子之女, 始於此] (Jiu Tangshu, Vol. 195). Cefu Yuangu’de Hexi valilerine, özellikle Liangzhou ve Ganzhou’da, Tibet veya Türk güçlerine sığınmalarını önlemek için evlilik yoluyla yerel hükümdarlarla bağları sürdürmeleri talimatını veren imparatorluk fermanlarını muhafaza etmektedir: “Hexi eyaletlerinin valilerine

Yolu'nun hayati bir arter olan Hexi bölgesi, M.Ö. II. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar değişen jeopolitik gerçeklere uyum sağlayarak bu politikanın esnekliğinin test edildiği bir alan haline geldi. Ancak evlilik yoluyla kurulan hanedanlar arası siyasi akrabalık da kendi içinde terminolojiye gömülü bir hiyerarşi barındırmıştır. Merkezi gücü temsil eden hükümdar baba sayılırken tabi devletin, siyasi birimin yöneticisi ise oğul olarak adlandırılmıştır¹⁴. İkinci tür diplomatik modelde ise diplomatik rehiner, Tibet'in Hotan ile ilişkisi veya Tang'ın Nanzhao ve Kore ile ilişkilerinde olduğu gibi, açıkça hiyerarşik olan diplomasi çerçevesinde en yaygın kullanılan araçlardır. Çeperdeki küçük siyasi yapılarla kurulan ilişkilerde geçerli olan bu model, literatürde oldukça sınırlı ele alınmıştır. Literatür büyük imparatorlukların kendi arasındaki eşit diplomasiye odaklanırken, büyük yapıların küçük devletlerle münasebetine dair belirgin bir suskunluk içindedir (Rossabi, 2005, s. 37-46; Biran, 2013, s. 221-251; Hansen, 2013, s. 273-302). Bu eksikliğine ana nedeni, bilhassa İpek Yolu diplomasisinin inşa devrinde çeper devletlere dair kaynakların bıraktığı boşluktur. VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar hem dönem kaynaklarının hem de mevcut literatürün imparatorluklara kavramsal olarak aşırı vurgu yapılması, bu devletlerin tarihlerinin belirsiz bir arka plana itilmesine neden olmuştur.

800'lerin sonlarındaki çalkantılı yıllar, Doğu Avrasya'nın hemen her yerinde bu imparatorluklara son verirken, dış çeperdeki ast statüsüne sahip devletleri hem tarihsel hem de tarih yazımı açısından daha görünür hâle getirmiştir. Dunhuang kütüphanesi mağaralarında keşfedilen Song Hanedanlığı saray materyalleri ve belgelerindeki bol miktardaki kayıtlardan, Hexi bölgesindeki devletlerin özellikle X. yüzyılda, 920'lerden 1020'lere kadar büyük bir askeri çatışma yaşanmadığından dolayı çok sayıda gezginin doğu ve batı komşuları arasında bölgeden geçebildi. Bunların tanıklıkları bölgede uzun bir süre nispeten barış ortamının hâkim olduğunu göstermektedir (Peihong, 2013, s. 231-454). Bu barış ortamının sürdürülmesinin arkasında ise muhtemelen yerleşik diplomatik usuller, gelenekler yatmaktadır.

2. İmparatorluk Diplomasisinin Hexi Bölgesindeki Uyarlamaları: 850-925

Diplomasi, Avrasya siyasi düzeninde kuralları ve hedefleri itibarıyla VIII. yüzyıldan itibaren değişken modeller takip etmiştir. 750'den itibaren Tang Hanedanı Batı bölgelere (Xiyu 西域)¹⁵ ve Tibet'e karşı Ko Sönji

bir ferman: Batı Kabilelerinin reisleri saraya geldiklerinde veya vasallık yemini etmek için elçiler gönderdiklerinde, büyük bir törenle karşılanacaklardır. İmparatorluk klanının kızları, sınır bağlarını givence altına almak ve barışçıl pazarlar açmak için onların oğulları ve küçük kardeşleriyle evlendirilmek üzere seçilecektir." [詔河西諸州節度使, 凡西蕃酋長來朝, 或遣使稱藩, 宜厚禮之, 選宗室女妻其子弟, 以固邊誼, 通和市] (Cefu Yuanguai 冊府元龜, C. 973, s. 12-14). Han hanedanının Xiongnu tehdidini yönetmek için heçin'i pragmatik bir şekilde kullanmasından Tang hanedanının karmaşık sınır ortamına bu politikayı sofistike bir şekilde uyarlamasına kadar, Hexi Koridorundaki evlilik diplomasisi esnek ve çok amaçlı devlet yönetiminin uzun bir geleneğini yansıtmaktadır.

¹⁴ X. yüzyılın sonunda Turfan Kağanının heyeti Kaifeng'e Song sarayına gelerek Kağan'ın yeni bir unvan benimsediğini bildirdi: "Turfan'dan Yeğen [来自吐蕃的侄/ (Lái zì Tǔfān de zhī), Aslan Kral Arslan Han [狮子王阿斯兰汗 / Shīzi Wáng Āsīlān Hàn)]". Aynı adlandırma IX. yüzyılda Gansu Uyğur Kağanı ile Tang İmparatoru'nun münasebetini tanımlamak için de kullanılmıştır. "Baba-oğul", "amca-yeğen" hanedan evliliği yoluyla kurulan akrabalıktaki hiyerarşik konumlarını tanımlamaktadır (Geng'ou ve Hongji, 1986-1990, s. 367-369). Bu söylem, Tang sarayının geleneksel tianxia (天下) evren tasavvurundaki hiyerarşik üstünlüğünü devam ettirmek amacıyla da kullanılmıştır. Tang saray belgelerinde Uyğur Kağanı için sıkça kullanılan "yeğen" (侄子 zhizi) ifadesi, Çinli hükümdarın "amca" (叔父 shufu) ya da "baba" (父 fu) pozisyonuna yerleştirilmesiyle, doğrudan hiyerarşik ve patriarkal bir ilişki kurgusu yaratmaktadır. Bu söylem ilk olarak An Lushan İsyanı (755) sonrası dönemde, Uyğurların Tang'a destek vermesi ve sonrasında artan siyasi nüfuzları karşısında Tang imparatorluğunun kendi merkeziliğini koruma çabasıyla belirginleşmiştir (Drompp, 2005, s. 98).

¹⁵ Tang Hanedanlığı terminolojisinde Xiyu (Batı Bölgeleri), geleneksel olarak Yumen Geçidi (Yumen Guan) ve Yang Geçidi'nin (Yang Guan) batısında kalan uçsuz bucaksız toprakları ifade eder. Bu terim, bugün Çin'in Sincan Uyğur Özerk Bölgesi'ni kapsadığı gibi, Maveratünnehir ve Orta Asya'nın içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır. Tang İmparatorluğu'nun altın çağı VII. ve VIII. yüzyıllarda, Xiyu sadece coğrafi bir terim değil, aynı zamanda imparatorluğun "Pax Sinica" idealinin batı ayağını temsil eden siyasi bir kavramdır. İmparator Taizong döneminde Gaochang'ın (Turfan) fethiyle (640) başlayan süreçte, bölgeyi idare etmek için Anxi Duhufu (安西都護府 - Anxi Büyük Koruyuculuğu) kurulmuştur (Skaff, 2012, s. 183-187). Anxi Duhufu'nun idari ve askeri

(Gao Xianzhi 高仙芝) liderliğinde sefer başlattı ve Pamir’de Tibet iç politikasında nüfuzlu hale geldi. Bundan sonra Çin-Tibet diplomasisinde Çin, belirleyici konuma yükselmiştir. Bir başka ifadeyle Tibet, imparatorluklar diplomasisi hiyerarşisinde eşit konumunu yitirmeye başlamıştır. Hexi bölgesinde diplomasiye duyulan ihtiyaç resmen 848 yılında, yerel bir güçlü adam olan Zhang Yichao’nun bölgenin Tibet hükümdarına karşı isyan edip Shazhou’da¹⁶ (Dunhuang) hükümetini kurmasıyla başladı (Rong, 1996, s. 309-327). “851 yılının yedinci ayında, ilk isyanından üç yıl sonra, Zhang Yichao kardeşi Zhang Yitan’ı Tang sarayına gönderdi ve Tang Hanedanının doğrudan kontrol ettiği 11 profektör statüsünde idari birimin haritalarını ve hane halkı kayıtlarını imparatora teslim etti” (Sima Guang, 1956, s. 8049). Tang hükümeti bunun üzerine Zhang’ı Dunhuang’da yeni kurulan “Doğruluğa Dönüş Ordusu”nun (Guīyì Jūn/歸義軍) Jiedu shi (askeri komiser-vali/節度使), bir başka ifade ile Guiyi Jun Jiedushi (歸義軍節度使), Hexi’deki on bir eyaletin (河西十一州 Héxī Shíyī Zhōu) Guancha shi (denetçisi/觀察使) ve Libu Shangshu (nazır, törenler bakanı/禮部尚書) tayin etti (Guogang, 2010, Rong, 1992, s. 17-18, Wang Pu, 1985, s. 1269)¹⁷. Tibet yönetimi profektör valilik, bir bakıma idari inisiyatif sahibi bölge statüsüne düşürülmesine ve ana yönetim merkezi Tang Sarayı olarak belirlenmesine karşın Zhang’ın siyaseti ile Tang merkez hükümeti arasındaki karmaşık ve çatışmalı münasebet, imparatorluk ve ona tabi taşra idarecisi çerçevesi altında ele alınmamalıdır (Jun, 2012-2013, s. 113-133). Daha önemlisi, kardeşinin Tang başkentinde siyasi rehine olarak kalmak zorunda olması, Zhang’ın idaresini, Tang İmparatorluğu’nun bir eyaleti olmanın ötesinde diplomasi hiyerarşisinde dış çeperde değerlendirildiğini ifade etmektedir. Tibet’in yanı sıra VII. yüzyıldan itibaren Dunhuang üzerinde de politikalar geliştiren, benzer bir idare modelini, Dunhuang ve Shazhou’da 622’de Shazhou (沙州/Sha) kurarak inşa eden Tang Hanedanı, IX. yüzyıldan itibaren zayıflama işaretleri gösterdiğinden dolayı prefektörlüklerdeki (州/zhōu) kontrolü de eşzamanlı azalmaya başladı (Jidong, 1998, s. 97-144). Çevre bölgelerde kontrolü azalan Tang merkezinin eyalet hükümetleri ile münasebeti müstakil siyasi yapılardan askeri rakiplere doğru evrilen skalada yürütülmüştür (Zhenping, 2013, s. 42).

IX. yüzyılın ikinci yarısına doğru, çevre eyaletlerin müstakilleşme ve âdem-i merkezi eğilimleri sadece Tang idaresi’ne karşı de facto bağımsız Çin devletçikleri arasında geçerli değildi. Söz konusu eyaletler, karar alma süreçlerinde özerklik kazanmalarına karşın Tang Hanedanı’na sembolik dahi olsa bağlılık prestij kaynağı olarak görülmektedir. İpek Yolu imparatorluk isteminde Tang, çevredeki küçük devletler için bir meşruiyet yoludur. Gansu’da (Shazhou’nun doğusundaki) faaliyet gösteren bir Uygur kolu, Tang’a bağlılıklarını sunduktan sonra, Çin prefektörlük sistemine “Doğruluğa Dönüş Ordusu (Guīyì Jūn/歸義軍)” adıyla dahil edilmiştir. Zhang Yichao örneğinde olduğu gibi şehir hâkimi siyasi yapıların bu tür unvanları elde

hâkimiyetini pekiştiren en temel yapı ise Anxi’nin Dört Gamizonu (Anxi Sì Zhèn - 安西四鎮) olarak bilinen stratejik merkezlerdir. 648 yılı civarında kurumsallaşmaya başlayan bu gamizonlar; Kuça (Qiuci/龜茲), Hotan (Yutian/于闐), Kaşgar (Shule/疏勒) ve Karaşar (Yanqi/焉耆) (VIII. yüzyılın sonlarında Tokmak/Suiye ile yer değiştirmiştir) vaha şehirlerinden oluşmaktaydı (Skaff, 2012, s. 188-192). Bu gamizonlar, Tang İmparatorluğu’nun Batı Göktürkleri ve yükselen Tibet İmparatorluğu’na karşı ileri karakol görevini üstlenmiş, aynı zamanda İpek Yolu’nun güvenliğini sağlayan birer lojistik ve ticari denetim noktası olarak işlev görmüştür (Rong, 2013, s. 130-135). Dört Gamizon’un kontrolü, Tang’ın İç Asya’daki jeopolitik üstünlüğünün ve bölgedeki kültürel diplomasisinin en somut göstergesi kabul edilmektedir.

¹⁶ Shazhou (沙州), 622 yılında Tang hükümeti tarafından kurulan ve Dunhuang’da bulunan eyaletin (zhou/州) adıydı. Shazhou’nun altında Dunhuang ve Shouchang olmak üzere iki ilçe vardı, ancak Shouchang Dunhuang’dan çok daha küçüktü ve bazen onunla birleşiyordu. Dunhuang’ın idari tarihinin kısa bir özeti için bkz. (Li Jifu, 1983, s. 1162-1164).

¹⁷ Yichao, saraya [sadakatini] geri vermek için bir elçi ve bir anma yazısı gönderdi. İmparatorluk fermanı ile Guiyi Ordusu’nun Jiedushi’si (Askeri Komiser), Hexi’nin On Bir Eyaletinin Guanchashi’si (Müfettiş) ve Ayinler Bakanlığı’nın Shangshu’su olarak atandı. (議潮遣使奉表歸朝，詔以為歸義軍節度使、河西十一州觀察使、禮部尚書), (Jiu Tangshu, Vol. 184, Biography of Zhang Yichao).

etmek için gösterdiği çabalar, Tang sarayının doğrudan kontrol edemediği yerlerde dahi genel olarak tanınan siyasi güç ve prestij merkezi olduğunu kanıtlar. Şehir hâkimleri, Tang Hanedanından vali unvanı alarak, başka herhangi bir otoritenin sağlayamayacağı siyasi meşruiyet elde etmiştir. Bu nedenle, Shazhou ve IX. yüzyılın sonlarındaki komşuları için diplomatik ilişkilerin en önemli yönü sırasıyla Tang sarayıyla olan ilişkileriydi. Shazhou'ya benzer şekilde, Gansu Uygurları gibi devletler de diplomasi dilleri zaman zaman bir eyaletin diline benzese bile, gerileyen Tang hanedanıyla ilişkilerinde dış çeperdeki küçük devletler arasında sıralanıyordu¹⁸. Doğruluğa Dönüş Ordusu gibi isimlendirmeler aynı zamanda Tang Hanedanına itaat ve sadakat çağrıştırılıyordu, ancak aynı çağrışım yahut tanımlama eyaletlerin birbiriyle münasebetlerinde geçerli değildi. Her eyalet, Tang sarayıyla ilişkisine öncelik verdiği için, birbirleriyle ilişkileri oldukça karmaşıktı. Dunhuang'da kütüphane mağarasında bulunan Zhang Yichao tarafından Tang sarayına gönderilen istidada, Tang yönetiminin Hexi bölgesindeki en büyük şehir olan Liangzhou'yu restore etmek için daha fazla kaynak ayırması istirham edilmekteydi. Böylece Gansu'daki Uygurların muhtemel güç boşluğundan faydalanmasının önüne geçilecekti:

“Zhang Yichao bildiriyor: ... Alçakgönüllülükle, Liang Eyaletinin ülkenin sınırı olduğunu düşünüyorum ve Wenmo'nun sıradan insanları, Hexi ve Longyou'da (Long nehrinin batısında) (Tibet yönetimine) kaybedilen insanlar ve askerlerdi. Ülke (yani Tang) onları terk etti ve bu nedenle kabileler haline geldiler. ... Liang Eyaleti terk edilirse, Lingwu'nun batısındaki topraklar çadırlarla işgal edilecek ve eyaletlerin ve ilçelerin emekleri Jielerin (Uygurlar) yararına olacak. Bunu konuşmak acı verici ... (Liang Eyaleti) batı insanların (Rong) stratejik noktasını tutuyor ve doğu Çinlilerinin (Xia) savunması olarak hizmet ediyor...” (Pelliot Sogdien, Belge No: 6342).

Zhang Yichao, rakipleri olan Gansu Uygurlarını, Çin resmî tarihçiliğinin Hunlardan beri kullandığı, kuzeydeki rakip kabile ve devletleri işaret eden “Jie” (羯) tabiri ile tanımlamaktadır¹⁹. Tibet, Tuyuhun ve Wenmo gibi Han'a ve diğer Çin hanedanlarına tabi olmayan güçlerin yanı sıra gayri Çinliler için de “Rong” (batı insanları) gibi ayrıştırıcı ve sınıfsal tarihi terimler kullanılmıştır. İstida, askeri yardım talebiyle Tang sarayına teslim edilmiştir ve Çinliler ile Çinli olmayanlar arasındaki ayrımın vurgulanması Zhang Yichao'nun kendisini Tang yönetiminin bir parçası olarak tanımladığına da işaret etmektedir. Shazhou efendilerinin komşularına gayri Çinli ve öteki olarak tanımlamaları sadece diplomatik dilde değil edebiyat sahasında da kendini göstermektedir; ünlü bir şiirde, Shazhou “dört yönden altı barbarla çevrili” ifadesiyle tasvir edilmiştir (Bantang, 1987, s. 45). Shazhou ve Çinli olmayan komşularının hepsi Tang merkezli bir hiyerarşinin ve diplomatik yapının parçasıydı ve Tang sarayında aralarında hiyerarşik düzen olmayan vilayet olarak temsil

¹⁸Gansu (Kansu) Uygurları hakkında geniş bilgi için bkz. Pinks (1968).

¹⁹ “Jie” (羯) terimi, özellikle Çin'in Batı Bölgeleri'ndeki (Xiyu/西域) halkları sınıflandırma bağlamında kullanılan, bununla birlikte kuzeyli, göçebe ya da öteki olarak tanımlanan halkları işaret eden çok katmanlı bir etnik-etnoğrafik kategoridir. Jie, özellikle Beş Hu On Altı Krallık (五胡十六国, Wu Hu Shi Liu Guo) döneminde Jie halkı (羯族) olarak etnik bir grup olarak da görünür ve zamanla bir aşağılama ya da alt statü sembolü hâline gelir (Ford, 2020, s. 144, 196-197, Di Cosmo, 2010, s. 300-301). Esasında Çin düşüncesi dünyasında ‘barbar’ kavramı Batı'nın kavramıyla aynı değildir. Bu kavram, Konfüçyüsçülük ve imparatorluk ideolojisine dayanan kültürel bir yapıdır. Örneğin, Hu (胡) terimi sadece etnik bir terim değil, yabancı olma, kültürel aşağılık ve hatta ahlaki tehdit anlamına da gelmektedir, benzer surette Jie, göçebelikle ilişkilendirilmektedir (Holcombe, 2020, s. 34). Zhang Yichao'nun Gansu Uygurlarını tanımlarken bu ifadeyi kullanması, Çin resmî tarihçiliğinde kuzeyli göçebelere yönelik antik sınıflandırma kalıplarını devam ettirdiğini gösterir. Ayrıca, Zhang Yichao rejimi, Uygur ve Tibetli düşmanları, “hu” (胡) veya “yi-di” (夷狄) gibi klasik aşağılayıcı terimler kullanarak da sınıflandırıyor ve onları Çin'in eski düşmanlarıyla ilişkilendiriyordu (Di Cosmo, 2002, s. 175). Bu terim ayrıca An Lushan'ın (安祿山) isyancı ordusunu ifade etmek için de sıklıkla kullanılırdı (Hyun Jin, 2013, s. 176-178). Bundan başka An Lushan ordusu sıklıkla kaynaklar tarafından asi ordu anlamında ni jün (逆军) olarak tanımlanırdı, bkz. (Twitchett, 1980, s. 380-400).

ediliyorlardı. Tang ile diplomatik ilişkilerinde çeper devletler olarak davranmalarına karşın Shazhou hükümdarı Çinli olmayan komşularını diplomatik veya hiyerarşik bakımdan eşit görmediğini diplomatik dilde ve diğer temsil alanlarında gösterdi. Kullandığı ayırt edici ve sınıflandırıcı dile göre kendini Çinli ve merkezde değerlendiren Zhang Yichao, bu bakımdan profektörlükler hiyerarşisi tahayyülüyle Tang sarayıyla birincil ve yakın münasebet kurma hakkını kendinde görmektedir²⁰. Shazhou'nun ve diğer "zhou" statüsü arasındaki ilişkilerin çatışmacı ve yayılmacı olmasının temelinde bu bakış açısı yatmaktadır.

Tang'a bağlılık bildiren "zhou" statüsündeki küçük siyasi yapıların ve bölgesel idarecilerin birbiriyle ilişkilerine dair kayıtlar, imparatorluk sisteminin ilk halkasındaki merkezi güçlerin gölgesinde kaldıklarından dolayı oldukça sınırlıdır, bu nedenle Shazhou dışındaki bölgesel idarecilerin diplomasie ve çatışmaya dair bakış açıları belirsizdir. Ancak Shazhou'nun ötesindeki olaylara dair Dunhuang el yazmalarında korunan vesika parçalarına tesadüf edilmektedir. Bu vesikalardan birinin muhtevası, Gansu'da Uygur devletinin kurulma dönemine dair bilgilerden ibarettir. 884 yılının sonlarında, daha önce Longjia (sadece Long olarak da bilinir/Liangzhou) ve Wenmo gibi çeşitli Tibet boylarının yerleştiği Gansu çevresindeki bölge düzensizlik içindeydi. Uygur genişlemesi sonunda Tibet'te mukim diğer gruplar yerlerini terk ederek kökenlerinin bulunduğu bölgelere doğru harekete geçmiştir. Ancak bölgeden ayrılmaya direnen ve Longjia halkı ve yerel hâkimleri, Uygurlarla çatışma ortamında kalmayı tercih etmiştir:

"Uygur Kağanı, Long (jia) hükümdarının küçük kardeşine ve rehin olarak hizmet edecek on beş aileye ihtiyacı olduğunu ilan etti ve yalnızca o zaman bir anlaşmayı kabul edecekti. Ancak Long hükümdarının küçük kardeşi rehin olarak hizmet etmeyi kabul etmedi (iddia etti): "Rehin olarak Uygurların arasına gönderilseydim, kendimi öldürmeyi tercih ederdim!" Küçük kardeşin reddetmesi nedeniyle, Long hükümdarı, küçük kardeşin felç geçirdiği (fengji) ve rehin olarak hizmet edemeyeceği bahanesiyle başka bir elçi grubu gönderdi. Dahası, (Longjia hükümdarının) daha küçük bir kardeşi ve iki oğlu daha vardı. Bunlardan biri on beş hane ile rehin olarak gönderilebilirdi. Bunun yeterli olup olmayacağı (Uygur) Kağanının elindeydi" (Pelliot Sogdien, Belge No: 389; Sims-Williams, 2015, s. 97-101).

Önerilen bu anlaşmanın temeli diplomatik rehin almaydı. Uygurlar, Longjia ile kurduğu diplomatik hiyerarşide merkezde konumlanmıştır. İpek Yolu diplomasi modelinde ve geleneğinde taraflardan yalnızca zayıf olan, güçlü olana rehin gönderirdi. Rehlin olarak hizmet etmeyi reddeden ve kendini öldürmeyi tercih eden küçük kardeşin protestosu, düşmanlık ve güvensizliğe dayalı bir ilişkiyi göstermektedir. Ancak bunun yerine "daha küçük başka bir kardeş ve iki oğlu" seçildikten sonra bile, anlaşmanın güvenliği hiçbir zaman garanti edilmedi. Uygurların Longjia üzerindeki baskısına dair Shazhou valisine istihbarat veren muhbir raporunu: "Bunun yeterli olup olmayacağına (Uygur) Kağan karar verecek. Elçiler şimdiye kadar geri dönmedi" ifadesiyle tamamlamıştır. Uygur Kağanlığının rehinenin statüsünü yeterli görüp görmeyeceği yahut talebinin yerine getirilmemesini açıkça egemenlik haklarına bir hakaret sayıp saymayacağı muğlaklı. Longjia hükümdarı bu belirsizlik ortamında rezerv bir harekât tasarladı ve bölgedeki durumunu kuvvetlendirecek müttefik yapılar aramaya başladı:

"Long hükümdarının özel niyetine göre, bir keşiş, Liangzhou'daki Wenmo liderine elçi olarak hizmet etmek üzere gönderildi. (O) şu ifadeleri taşıyan bir belge taşıdı: "Biz Longjia,

²⁰ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. (Shao-yun, 2016, s. 152-187).

Uygurlarla bir anlaşma müzakere ettikten sonra bile, (hala) Uygurların bize saldırmasından korkuyoruz. (Bu nedenle) Gansu meselesi uğruna, (siz) 300 Wenmo ailesini Gansu'da birlikte yaşamaya göndermelisiniz. (Bu şekilde) mesele güvence altına alınmış olur. Eğer gelmezseniz, biz (Gansu halkı) Uygurlarla tek bir aile olarak birleşeceğiz ve Wenmo'ya saldıracağız. O zaman önceden uyarılmadığınız için şikâyet etmeyin” (Pelloit Sogdien, Belge No: 389; Sims-Williams, 2015, s. 100-101).

İpek Yolu diplomasisi modelinin değişken tabiatını ortaya çıkaran bu mektup, detaylı ve ince örülmüş ilişki ağlarına dair fikir vermektedir. Liangzhou'daki Wenmo adlı Tibet kölelerinden oluşan bir başka gruptan Uygurlara karşı dengeleyici bir güç olarak 300 aileyi rehin talep eden Long hükümdarı, bu hamle ile Uygur Kağanlığına karşı daha güvenli ve eşitlikçi bir politika yürütebilecekti. Long hükümdarının, Liangzhou'daki Wenmo liderine gönderdiği mektubun diplomatik dili ve tonu, esasında Uygur Kağanlığından kendisine gönderilen *“bitig”*den farklı değildi. Diplomasi hiyerarşisinde Long hükümdarı, Liangzhou'daki Wenmo idarecisinin üzerinde konumlanıyordu. Nitekim Wenmo halkına Long hükümdarına 300 aileyi rehin olarak göndererek destek vermenin dışında bir seçenek sunulmamış, hatta aksi durumda Wenmo halkının karşısında birleşik Longjia ve Uygur Kağanlığını bulacağı uyarısı da yapılmıştı Longjia-Wenmo münasebetinin temelde Longjia-Uygur ilişki modelinden yegâne farkı, diplomatik rehinelere niteliğidir. Longjia-Wenmo örneğinde rehinerler soylu hanedan sınıfı üyeleri değil, alt düzeyde, savaş gücü getirecek çok sayıda hanedir²¹. Diplomatik ilişkilerin her iki durumunda da güçlü taraflar zayıf olanlardan rehine teminini talep etti. Bu iki vaka, Tang sarayının Shazhou'dan rehinerler alınması konusundaki ısrarıyla birlikte daha geniş bir resmi ortaya koymaktadır. Emperyal diplomasi ilkesi ve rehinerlerle desteklenen üstün bir güç ile aşağı bir güç arasında açık bir hiyerarşi varsayımı, o dönemde Doğu Avrasya'da genel diplomatik geleneklerden ve normlardan biridir. Diplomatik hiyerarşi düzeninde ısrar, İpek yolu bürokrasisindeki diplomatik yazışmalarda tercih edilen terimlerin yanı sıra evrakın muhtevasına kadar sirayet etmiştir. Uygur Kağanlığının Longjia hâkimiyle yaptığı ittifaknameyi bildiren Soğd muhaberatı, İpek Yolu diplomasi sözlüğünün benimsenme ve yaygınlık düzeyine dair güçlü örnekler sunar:

“Bir sonraki mesaj şöyledir: Bugün, kutsal Uygur Kağanlığında, bir ortaklığın kurulması ve bir ortaklık belgesinin (herkesin?) kalpleri tarafından gözetilmesi kararlaştırılmıştır. Tang Qara'dan bana hangi devlet düzeni gelirse, o bir “ortaklık belgesi” (olacaktır?) Yönetim merkezine vardığımda, Tang Qara gelip şöyle dedi: “Ferman taşıyıcısı o belgeyi getiriyordu.” Ben, Tang Qara ile (onu) alıp, fermanı keşiş Kwr'k'e götürdük. Oruç tutuyordu. İkimiz (birlikte) (Tang Qara ve ben) (fermanı) getirdiğimizde, (onu) ona verdim. İkisinin birlikte (Tang Qara ve Kwr'k) ne yapmış olabileceğini (sadece) onlar bilirler” (Sims-Williams, 2015, s. 78).

884 senesinin sonuna tarihlenen Tămăr Quş'un kilise lideri olan George'a gönderdiği mektup, Longjia halkı ile Gansu bölgesini ele geçiren Uygurlar arasında yapılan ittifakı duyurmaktadır. İttifaknameyi ilan eden ferman, öncelikle yerel cemaat nezdinde *“Kwr'k”* adıyla maruf olan Soğd kökenli dinî lidere hitaben kaleme alınmıştır. Tămăr Quş, mektubun muhatabı olan bu şahsın, yani Hristiyan din adamı George'un (Cyriacus), haberi tüm topluluğa ulaştırmasını talep etmiştir (Hamilton, 1986, s. 11-14). IX. yüzyılda Tang,

²¹ Bu planın ne kadarının gerçekten uygulandığı şüphelidir. Çünkü Longjia halkı çok geçmeden hiçbir rehine ve tehdidin Gansu'daki konumlarını garantileyemeyeceğine karar verip topluca Suzhou'ya doğru yola çıktı.

Tibet ve Uygurların eş zamanlı olarak güç kaybetmesi, Hexi Koridorunu iç çatışmalara ve istikrarsızlığa sürüklediği için bölgedeki topluluk liderlerinin diplomatik ve politik gelişmelerden haberdar edilmesi oldukça önemliydi, bu nedenle Gansu'daki Uygur Kağanlığının askeri ve politik olarak geliştiğine işaret eden gelişmeler birden çok tarafa duyurulmuştur. Mektubun muhtevası ise diplomatik sözlüğün ve dilin inşasında merkezi imparatorluğun hâkim rolünü gözler önüne serer. Ferman karşılığı kullanılan, Soğdca “յաշ” kelimesi Çince imparatorluk emri karşılığı kullanılan “yuzhi”den antlaşma yapmak anlamındaki, Soğdca “tnk” kelimesi de Çince “ding” kelimesinden Soğdca'ya ödünç alınmıştır. Muhtemelen ferman Gansu'da bir Uygur katibinden, Soğd haberciye teslim edildi. Fermanın muhtevası, merkezi bir imparatorluğun dış çeperdeki alt siyasi yapı arasında yapılan antlaşma modelini takip etmektedir. Uygurlar, Longjia ile ilişkilerine dair ferman ve diğer diplomatik belgelerde, imparatorluk düzeninin güçlü dilini bir başka ifade ile merkez imparatorluk diplomasisi usulünü benimsediler. Bu tür bir dille yapılan anlaşmanın ancak bir imparatorluk ve bir alt devlet arasındaki bir anlaşmaya göre modellenmiş olması doğaldır. İpek Yolu diplomasisi hiyerarşisinde Uygurlar, Longjia'nın üzerinde konumlanırken, Shazhou'nun Gansu Uygurlarından rehine istediğine dair doğrudan bir kanıtımız olmasa da Shazhou valisinin Uygurları tarif ederken kullandığı ayrımcı dil ise onların da Uygurları diplomatik olarak eşit değerlendirmedeğini açıkça gösterir.

Uygurlar, VII. yüzyıldan beri çok parçalı siyasi yapılar nedeniyle çatışma dönemine giren Hexi koridorunda, IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren istikrarsız ilişkileri yeniden yapılandıran ana güç haline geldi. Hem Çin hem de Soğd belgelerinde tanımlanan Uygur idaresini, Uygur İmparatorluğu'nun dağılmasıyla burada yoğunlaşan Uygur bakiyeleri teşekkül ettirdi. Bir asırdan fazla süren ve bölgesel bir devlet kuran Uygurlar, Hexi koridorundaki siyasi rekabette Shazhou'nun en büyük rakibi olarak iki ana güç odağından biri haline geldi. Shazhou-Uygur münasebeti İpek Yolu diplomasisi modelinde sıklıkla örneğine rastlanıldığı üzere düşmanlıktan dostluğa kadar giden bir skalada dönemsel değişkenlikler göstermiştir. Bu yeni devlet, Longjia ve Wenmo gibi yerel güçleri çok hızlı bir şekilde yendi ve Tang Hanedanı tarafından güç odağı olarak tanındı. Gansu Uygurlarının, Tang Hanedanı tarafından diplomatik muhatap kabul edildiği 878'de Tang sarayına hediye götürülen Uygur elçilik heyetine mukabil gönderilen Tang hediyelerinin niteliği ve çeşitliliği ispatlamaktadır. 878'de Uygur elçileri bir pi²² Pers sırma işlemeli kumaş/brokar, on adet ok ve bir tam teçhizatlı savaş arabası, bir parça yeşim taşı, antilop boynuzu ve yak kuyruğundan ibaret İpek Yolu diplomasisinde Tang'a göndermek için yetersiz görülebilecek hediyeleri Tang Sarayı'na teslim etmiştir. 878 Elçilik misyonuna mukabil gönderilen Tang Hediyelerinin kaydı Chang'an İmparatorluk Hazinesi'nde muhafaza edilen Sogdien Belge No: 8444 tasnif numaralı dokumana kaydedilmiştir. Buna göre, Uygurlara, beş pi iyi kalite sırma işlemeli brokar, yirmi beş pi ipek, yirmi beş pi en iyi kalite ipek gönderilmiştir (Wen, 2023, s. 206)²³. Mektupta, bu armağanlar herhangi bir maddi alışverişin ödemesi olmaktan ziyade bir takdir ifadesi, esasen bir dostluk jesti olarak tanımlanıyordu. Eşyalar değerli ve egzotikti ancak küçük miktarlarda taşınyorlardı, muhtemelen birkaç

²² Tang döneminde kumaş için kullanılan ölçü birimidir. Bir pi, dört zhanga eşittir ve 3,58 metreye tekabül eder, (Guangming, 2016, s. 111-123).

²³ Bu dönemde Hexi Koridorundaki gezginler, tüccarlardan ziyade, büyük ölçüde resmî görevlerdeki elçilerdi. Dunhuang arşivleri - Mogao'daki 17 numaralı mağarada keşfedilen binlerce el arşivleri- bu noktayı açıkça ortaya koyuyor. Çin ve Orta Asya arasında seyahat eden elçilerin raporlarını, güzergahlarını ve mektuplarını içeren bu arşivlerde, ancak özel kervanlara veya salt ticari girişimlere dair neredeyse hiçbir kayıt yok. Wen'in belirttiği gibi, “her yıl düzinelerce, hatta belki yüzlerce yabancı elçi Dunhuang'a geliyor ve düzinelerce Dunhuang elçisi komşu devletlere gönderiliyordu” ancak kaynaklarda “ticari gezginlere dair atıflar yok denecek kadar azdır” (Wen, 2013, s. 7-8). Bu dönemde Avrasya ötesi temasların can damarı ticaret değil, diplomasiydi. Doğudan gelen elçiler (Beş Hanedanlık sarayları veya erken dönem Song) ve batıdan gelen elçiler (Hotan Krallığı, Hexi'li Ganzhou Uygurları, vb.) Dunhuang'da bir araya gelerek burayı imparatorluk merkezleri ile çevre krallıkları birbirine bağlayan diplomatik bir merkez haline getirdiler.

yük hayvanı tüm gönderiyi taşımıştı. Başka bir deyişle, yüksek değer, düşük hacim, İpek Yolu hediye alışverişinin kuralıydı. Bu tür mallar özellikle piyasa fiyatlarından değiştirilmiyordu; Dunhuang'da bunların çoğu kelimenin tam anlamıyla “*pazarda satılmıyordu*”. Bunun yerine, prestij ritüel ekonomisinin bir parçasıydılar. Uygur Han'a bir parça muhteşem yeşim taşı ve nadir ipekler sunarak, Dunhuang hükümdarı, devletlerarası hediye verme rekabetinde şans ve şöhret kazanmayı amaçlamıştır (Wen, 2017, s. 158). Buna karşılık, Uygur hükümdarının daha sonra kendi elçiliğini Dunhuang'a veya Çin sarayına zengin hediyelerle göndererek karşılıklı haraç²⁴ döngüsünü sürdüreceğini varsayabiliriz²⁵.

Dunhuang piyasasına göre Tang Sarayı'nın gönderdiği hediyeler, Uygur hediye listesine göre daha değerliydi ancak bu durum Tang karşısında Gansu Uygurlarının üst yahut tam anlamıyla eşit statüde diplomatik muhatap olduğunu ifade etmemektedir. İpek Yolu'nda hediye diplomasisi düşük statüdeki devlet tarafından geleneksel olarak başlatılırdı. Ayrıca Uygur heyetinin Tang sarayına girişine müsaade edilmemiş, hediye takası sınırda yapılmıştır. Bununla birlikte Gansu'daki Uygur ileri gelenlerine spesifik hediye tanımlandığı gibi elçilik heyetine de seyahat masraflarını karşılamak üzere 43 pi ipekli kumaş ve doğrudan elçilere ek ek olarak beş pi ipekli kumaş hediye edilmiştir (Wen, 2023, s. 207). Elçilik heyetinin hedefi Tang Sarayı'ndan resmi bir atama almaktı, politik bakımdan başarılı olmayan ve beklenen atamayı elde edemeyen heyet, Uygur idarecilerine gönderilen hediyelerin dışında yolculuk masraflarını karşılayan ipekliler ve bir takım pamuklu elbiseyle yetinmek zorunda kaldı. 890'ların sonlarına doğru, hediye diplomasisinin mahsulleri belirmeye başladı. Tang sarayı, bir prensesin Uygur kağanıyla evlenmesini kabul etti (Mackerras, 1968, s. 42-44, Drompp, 2005, s. 74). Tang-Uygur ilişkilerinin altın çağlarını hatırlatan ve Gansu'daki Uygurların diplomatik statüsünün yükseldiğine işaret eden bu gelişme, geleneksel İpek Yolu diplomasisinde yaygınlıkla uygulanan bir hanedan üretim

²⁴ Bu gelişen hediye ekonomisinin ortasında, klasik haraç sistemi değiştirilmiş bir biçimde devam etti. Daha küçük bir devletin daha büyük bir imparatorluk “merkezin” saygı ve hediyeler sunduğu resmi haraç elçilikleri hâlâ diplomasiinin bir parçasıydı, ancak “haraç” teriminin ima ettiği katı hiyerarşi pratikte sıklıkla belirsizleşiyordu. Teoride, IX. ve X. yüzyıl Çin imparatorları -Sonraki Liang, Sonraki Tang, Song hanedanının kurucuları- kendilerini en yüksek otorite olarak görüyorlardı ve sınır devletleri sadakat göstergesi olarak haraç (gong) gönderiyordu. Nitekim, Çin kayıtlarında elçiler rutin olarak imparatorluk sarayına “haraç nesneleri” -fil dişleri, nadir hayvanlar, mücevherler- taşıran tasvir edilir ve bu da onların sosyal kimliklerini haraç taşıyıcıları olarak tanımlar. Ancak, gong “*haraç/armağan sunma*”dan çok, üst makama ritüel sunu anlamı taşır; 朝贡 (cháogòng, ‘saray-a/tahta sunu’) sistemi içinde işler. Tek yönlü vergi değil, karşılıklılık içeren bir protokoldür: saraya 进贡 (jìngòng)/进奉 (jìnfēng) ile sunu gelir, karşılığında imparator 赐 (cì/ihsan) ve 恩 (ēn/lütuf) çerçevesinde daha değerli armağanlar, unvanlar ve ayrıcalıklar verir. Tang kaynaklarında ve diplomatik yazışmalarda 朝贡 / 进贡 / 进奉 / 贡物 (gongwu, ‘*sunu nesneleri*’) terimleri standarttır. 贡物 tipik olarak ipekler (绫、罗、绸), atlar, jade (玉), kokular/ilaçlar gibi hafif ama prestijli nesnelerdir, bunlar saray protokolünde 赐 ile misliyle karşılanır. IX-X. yy. Hexi-Dunhuang dünyasında da (geç Tang’tan Song’a) “*doğudan gelen ‘göksel elçiler’in ipekleri 进奉 ettiği, batıdan Hotan elçilerinin jadesiyle 朝贡 ettiği*” anlatılan bu “*gong ↔ cì*” müktebiliyetini açıkça gösterir. Bu, siyasi hiyerarşiyi sembolik olarak kuran bir hediyeleşme ekonomisidir. Dunhuang kanıtları da haraç usulünün tek yönlü model olmadığını gösterir. Popüler bir Dunhuang şarkısı hem doğudan hem de batıdan gelen elçilerin lüks eşyalarla nasıl geldiklerini över -ipek ve damask kumaşlar getiren Çinli elçiler ve beyaz yeşim sunan Hotanlı elçiler- öyle ki “*diplomasiinin işleyişi Dunhuang halkının mutluluğu için hayati önem taşıyordu*” (Wen, 2023, s. 4). Şarkıda çarpıcı bir şekilde, Çin imparatorunun elçileri küçük bir vaha devletinin hükümdarına “haraç ödeyen” kişiler olarak tasvir edilir. Wen’in gözlemlediği gibi, kimin kime haraç ödediği kavramı bakış açısına bağlı olarak tersine dönebilir: Çin merkezli sistemin varsayılan hiyerarşisi, Cennetin Oğlu’ndan gelen “*göksel elçiler*” bir Dunhuang kralına hediyeler sunduğunda çözülmeye başlar. Gerçekte, bu alışveriş genellikle karşılıklıydı ve prestij her iki yönde de akıyordu. Tang sonrası dünya, katı merkez-dağıtım haraç modelini daha akışkan, çok kutuplu bir haraç ağıyla değiştirdi; bu ağ, İpek Yolu bağlantılarının gelişmesi için “*altyapı ve bilgiyi*” birlikte koruyan “*daha küçük devletlerden oluşan bir topluluk*”tu (Wen, 2023, s. 9). Çökmek şöyle dursun, haraç tarzı alışverişler, birden fazla merkez tarafından yürütülen, yerleşmiş ve rekabetçi bir hal aldı. Nitekim Çin kayıtları, 900’lerin başlarında Orta Asya’dan Song Hanedanlığına yapılan haraç elçiliklerinde, Tang döneminin sonlarına kıyasla bir artış olduğunu gösteriyor ve bu da güçlü bir faaliyetin kanıtıdır (Wen, 2017, s. 12).

²⁵ Onuncu yüzyıla gelindiğinde, Doğu Avrasya, her biri görkemli yabancı hediyeler ve diplomatik bağlar aracılığıyla meşruiyetini artırmaya çalışan, çok yerel hükümdara ev sahipliği yapıyordu. Böylece, paradoksal bir şekilde, üniter imparatorluğun çöküşü diplomatik trafiği yoğunlaştırdı. Dunhuang ve çevresindeki diplomatik seyahat faaliyetleri onuncu yüzyılda da devam etti çünkü parçalanmış bir Doğu Avrasya, lüks mal alışverişleriyle desteklenmesi gereken çok sayıda hükümdarlık iddiası anlamına geliyordu (Wen, 2017, s. 11-12). Kısacası, İpek Yolu, belli açıdan ticaret yolu değil, bir hediye ve ihtişam yolu haline geldi.

politikasıydı. Böylece, önceki on yıllardaki Tibet boylarının aksine, Gansu'daki Uygurlar, IX. yüzyılın son on yılında Shazhou efendisi için hesaba katılması gereken bir güç haline geldi (Jidong, 1998, s. 97-144, Xinjiang, 1996, s. 223). Shazhou hâkimi Zhang Chengfeng, 899'da Gansu'ya gönderdiği elçiye:

“Gansu'ya elçi olarak hizmet ettiğinizde, dostluk ve uyumu geliştirmeniz gerekir. İyiliği tesis etmeli ve (Gansu ile) tek bir aile gibi ilişki kurmalısınız. Kalelerden, garnizonlardan, vilayetlerden ve şehirlerden geçerken, her birinde oradaki kural, gelenek ve ritüellere uymalısınız. Sadece misyon reisinin sözlü talimatlarını izleyin ve muhataplarınızla doğruları ve yanlışları pervasız surette tartışmayın. Geri dönüş yolunda da aynı kuralı izlemeli ve kendinizi sadece görevinizi yapmakla sınırlamalısınız. Eğer doğuda inatçıysanız ve batıda asiyseniz ve asılsız ve çılgın konuşmalara girerseniz, misyon reisi isminizi not edecek ve [bizim] vilayetime geri döndüğünüzde ağır bir şekilde cezalandırılacaksınız” talimatını verdi (Pelliot Chinois, Belge No: 4044v-4042v; Xinjiang, 1996, s. 223).

“İyiliği tesis etmek ve Shazhou, Gansu arasında tek bir aile gibi ilişki kurmak”, elçilik misyonunun nihai hedefi olarak belirlenmiştir. Heyetin her bir üyesine diplomatik dil, üslup ve nezakete dikkat etmesi öğütlenirken, saygısızlık kabul edilen hareketlerden ve sözlerden uzak durmaları, diplomatik temayüllere bihakkın riayet etmeleri kuvvetle tembih edilmiştir. XI-X. yüzyılda elçilik teşrifatının İpek Yolu'nda kuralları tartışmasız bir kesinlik içindeydi²⁶. Elçi talimatından anlaşıldığı üzere Shazhou, Gansu Uygurları ile iş birliği ve iyi ilişkileri zedeleyecek herhangi bir usulsüzlüğün önüne geçmek için ihtimam göstermiştir. İki bölgenin, *“tek bir aile olarak birleşmesi”*, X. yüzyılda Hexi bölgesinde değişen diplomatik ilişkilere ışık tutmaktadır. Fakat, Shazhou hâkimlerinin arzuladığı, özenle işlediği harmoni ve barış içinde bölge hedefi, iki tarafın da kontrolü dışında gelişen büyük bir kriz yüzünden inkıta uğradı; devasa bir gücün, çekim merkezinin ortadan kalkmasının yarattığı iktidar boşluğu, 907'de Tang hanedanının düşüşü²⁷. Hexi bölgesindeki devletlerin jeopolitik tahayyüllerindeki Tang hanedanının merkezi rolü göz önüne alındığında, onun çöküşünün bölgede ideolojik olduğu kadar politik ve askeri türbülanslara da yol açması kaçınılmazdı. Yeni şartlarda, bütün siyasi odakların politik hedeflerini yenileyerek, iktidar boşluğundan en yüksek faydayı elde etmek için gömülü hırslarını gün yüzüne çıkardı. IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaos içindeki Tang Hanedanı'nın 907'de

²⁶ Bir elçinin yolculuğunun her aşamasına sembolik misafirperverlik ritüelleri de eşlik ederdi. Hem Çin saray görgü kurallarından hem de İç Asya geleneklerinden yararlanan İpek Yolu boyunca ev sahipleri, diplomatik misyonlara statülerini onurlandırmak için yiyecek, konaklama ve törensel hediyeler sağlardı. Örneğin, Dunhuang idari kayıtları, Turfan elçilerini vanşlarında karşılamak ve ayrılırken kadeh kaldırmak için ayrılan şarap ve erzakları ayrıntılı olarak açıklayan bir *“şarap harcamaları hesabı”* içerir (Wen, 2023, s. 8). Yerel yetkililer elçiler için misafirhaneler işletiyordu ve bazı Çin elçileri daha sonra bu tesislerin bakımsız hale gelmesinden yakınarak, bu tür konaklamaların ne kadar standart hale geldiğini gösterdiler. Misafir ve ev sahibi ritüelleri derinlemesine yerleşmişti: elçiler şehir kapılarında karşılama grupları tarafından karşılanır, ziyafetlere eşlik edilir ve dönüş yolculukları için kendilerine veda hediyeleri sunulurdu. Bu uygulamalar, İç Asya ritüelleriyle iç içe geçmiş Konfüçyüsçü misafir ritüelleri olarak adlandırılmıştır. Çin'den bozkıra kadar ortak bir diplomatik protokol bu suretle yaratılmıştır (Ning, 2013, s. 303). Hediye alışverişi, bu ritüel kavşaklarının her birine yerleşmişti. Genellikle törensel hediyeler, ipek giysiler, atlar veya yerel olarak üretilen spesiyaliteler gibi, elçilere varış veya ayrılış anında dostluk simgesi olarak verildi. Dunhuang elçileri Çin sarayını ziyaret ettiğinde, imparatorun karşılığında Dunhuang hükümdarına yalnızca hediyeler vermekle kalmayıp, aynı zamanda elçi grubunun her üyesine -tercümanlardan hizmetlilere kadar- imparatorluk cömertliğinin bir göstergesi olarak ödülleri bahşettiğini gösteriyor (Wen, 2023, s. 170). Bu şekilde, yükümlülük ve karşılıklılık ağı bireylere de genişletilerek sadakat ve iyi niyet pekiştiriliyordu. Evlilik diplomasisi de bir başka ritüel yoldu: Tang Hanedanlığından sonra büyük ölçekli heqin (prenses değişimleri) daha az yaygın olsa da Dunhuang'ın yönetici ailesi ile civardaki güçlerin aileleri arasında daha küçük ölçekli evlilikler gerçekleşiyor ve siyasi ittifakların temelini oluşturan akrabalık bağları yaratılıyordu (Ning, 2013, s. 304). Tüm bu ritüeller -resmî mektuplar, yeminler, ziyafetler, hediye verme ve evlilik bağları- sınır bölgesinin ortak diplomatik normlarıdır, farklı devletlerin birbirlerini anlayıp güvenmesini sağlayan kültürel bağa katkıda bulunan uygulamalardır. Bunlar, sıradan bir temas olabilecek bir durumun, Çin'in kalbinden Orta Asya'ya kadar uzanan organize bir diplomatik sisteme dönüşmesine yardımcı oldu.

²⁷ Tang Hanedanı'nın IX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan çöküşü için bkz. (Somers, 1979, s. 682-789).

resmen sona erdirilmesinin hemen ardından, Shazhou efendisi ve kurucu Zhang Yichao'nun torunu Zhang Chengfeng, Tang sonrası matbu statüde görülen Liang hanedanına bir grup elçi gönderdi. Kaotik dönemi yükselme fırsatı addeden Zhang Chengfeng, 909'da Orta Çin'deki sarayla bağlarını koparmaya karar verdi ve “*Batı Han'ın Altın Dağ Krallığı*”nın doğduğunu ilan etti. Zhang Chengfeng kendini, “*Cennetin Oğlu*” ve “*Batı Han'ın Beyaz Elbiseli İmparatoru*” unvanlarıyla mücehhez kıldı (Wen, 2022, s. 44)²⁸. Bu yeni iddia, Shazhou hükümetinin tüm Hexi bölgesi ve Eski Tibet İmparatorluğu toprakları üzerinde hak iddia ettiğini ve irredantist bir genişleme idealini öngörüyordu. Chengfeng'in tercih ettiği unvanlar ve politik terminoloji, sadece Kuzey Çin'deki merkezi imparatorluktan kopmayı hedeflemediğini, hırs ve hedeflerinin bunun ötesine uzanarak Shazhou ve Dunhuang'dan, Tang'ın yerine geçerek, imparator statüsüne ulaşma hedefi olduğunu sembolleştirir. Nitekim bir övgü şiirindeki: “*Altın Dağ Krallığı'nın Majesteleri, Cennetin Oğlu, gökten hafif bir sembol aldı ve Cennet ve Dünya'nın [yönetme] kitabına sahip oldu; aşağıdan halkın isteğini yerine getirdi ve güneye dönerek efendi oldu. Beş Liang'ın yeniden inkişafını takip edecek ve sekiz ilin/vilayetin büyük yerlerini işgal edecek*” (Pelliot Chinois, Belge No: 2594v; Pelliot Chinois, Belge No: 2864v) ifadelerle yeni rejimin Lhasa'ya kadar uzanması temenni ediliyordu (Somers, 1979, s. 682-789).

Yeni ortaya çıkan ve edebiyat yoluyla da kitleselleştirilen bu hırslı ideal, aşağı yukarı bütün Hexi bölgesinde hâkimiyet kurulmasını gerektiriyordu. Halihazırda Chengfeng, iki valilik bölgesini kontrol ettiğinden dolayı, ortaya koyduğu askeri hedefler, diplomatik bakımdan yerel felaketleri de beraberinde getirmiştir. Gansu Uygurlarıyla, “*tek bir aile gibi ilişki kurma*” umudu kısa sürede yerini, Shazhou hükümdarının ve generallerinin komşularına yönelik istila planlarına yerini bıraktı. Shazhou kuvvetlerinin ilk seferleri, kolay hedef görünen batıdaki seyrek nüfuslu bölgelere yönelikti ve görünüşe göre başarılıydı. Ancak zaferlerinin yahut büyük ideallerinin ulaşabildiği en uç nokta da burasıdır. Shazhou'nun Büyük İmparatorluk idealiyle beslenen yayılmacı hırsları, doğudaki Gansu Uygurlarına yöneldiğinde, askeri ve stratejik gerçeklikle test edilmiş ve “*imparatorluk*” illüzyonu burada parçalanmıştır. Gansu'ya saldırı püskürtüldükten sonra Dunhuang kuşatılmış, Uygur kuvvetleri Shazhou'ya yaklaşmıştır. Chengfeng'in imparatorluk hevesi burada sona erdiği gibi, 911'de “*Şao'nun, Dunhuang'ın On Bin Sıradan Halkı*” tarafından yazılan Uygur ordusunun Gansu'ya geri çekilmesi koşuluyla itaat edileceğini bildiren bir teslim belgesi ya da eman talebi Uygur hâkimine gönderildi:

²⁸ İmparatorluk merkezleri ve sınır çevrelerinin ilişkilerini yönettiği mekanizmalardan biri, unvanların verilmesi ve talep edilmesiydi. Unvanlar, statü kazandıran ve kişinin hiyerarşideki yerini netleştiren sembolik bir para birimi gibi değerlendirilebilir. Hexi Koridoru'nun akışkan siyasetinde, bilgili bir hükümdarın hiyerarşiler arasında geçiş yapmasına olanak tanıyordu. Bir yandan, Dunhuang hükümdarları genellikle daha büyük Çin hanedanlarından göreve başlamalarını talep ediyor, kendilerini sadık vasallar olarak meşrulaştıran atamaları kabul ediyorlardı. Örneğin, Zhang Yichao, Dunhuang'ı 848'de Tibet egemenliğinden kurtardıktan sonra Tang sarayına boyun eğdi ve Dunhuang'ın imparatorluğun nominal bir vasalı olarak statüsünü teyit etmek için resmî unvanlarla (Hexi Valisi ve askeri komiser gibi) ödüllendirildi. Bu resmî unvanların imparatorluk tarafından verilmesini talep etme uygulaması halefleri döneminde de devam etti (Wen, 2023, s. 39). Öte yandan, Çin otoritesi zayıfladığında, yerel güçlü adamlar kendilerine kraliyet unvanları benimsemekten çekinmediler. Zhang hükümdarlarının sonuncusu Zhang Chengfeng (894-910), Dunhuang'ı ünlü bir şekilde bağımsız bir “*Altın Dağ Krallığı*” olarak yeniden isimlendirdi ve hatta kısa bir süre için kendine “*imparator*” dedi. İmparatorluk onuru konusundaki bu cüretkâr iddia -özünde kendini Cennetin Oğlu ilan etmesi- çevre liderlerinin merkez-çevre ilişkilerinin senaryosunu nasıl tersine çevirebileceğinin altını çiziyor. Ancak, büyük imparatorluklarla bu tür eşitlik iddialarının güç tarafından desteklenmesi gerekiyordu. Zhang'ın durumunda, bunun geçici olduğu kanıtlandı: sadece iki prefektörlüğü kontrol eden rejimi, kısa süre sonra komşu Ganzhou Uygur devleti tarafından durduruldu ve karşı saldırısı onu imparatorluk iddialarından vazgeçmeye zorladı. Daha sonra, Dunhuang'ın sonraki hükümdarları (914'ten sonra Cao ailesi), daha büyük güçler arasında daha temkinli bir denge politikasına geri döndüler; Çin sarayıyla haraç ilişkilerini sürdürürken, aynı zamanda bölgesel barış için Uygurlar ve Hotan ile ittifak kurdular. Bu esneklik, sınır hâkimlerinin siyasi tahayyülünü yansıtıyordu. Koşullar elverdiğinde kendilerini “*Cennetin Oğlu*” olarak yüceltirdiler, ancak daha güçlü bir rakiple karşılaştıklarında kolayca mütevazı unvanlara geri dönerlerdi.

“...Diyin, Cennet Oğlu’nun (şehirden) çıkıp diz çökmesini istedi ve sonra sözlü bir antlaşmayı kabul edecekti. Chenghuang’ın ihtiyarları ve avamları tekrar tekrar tartıştılar: Kağan babadır, Cennet’in Oğlu oğuldur; eğer barış anlaşmasına varılırsa, lider olarak rahipler arasında Büyük Erdemli, ayrıca Dunhuang’ın aristokratlarını ve ihtiyarları, Ulusal Mühür ve antlaşma belgesini taşıyarak Gansu’ya göndereceğiz. Mektup yazıldığında, Cennet’in Oğlu diz çöktü ve Doğu’ya doğru eğildi. Bu doğru olandır ve dürüst olmamaya cesaret edemeyiz. Babaya eğilmeden önce bir oğula nasıl eğilebiliriz?” (Pelliot Chinois, Belge No: 3633v).

Şehrin ileri gelenleri, yenilgiyi kabul ettiklerinin bir işareti olarak, bu mektupta hâlâ “Cennetin Oğlu” unvanını taşıyan Shazhou efendisinin diplomatik olarak Uygur hanının oğlu olmasını öneriyorlar. Bu eşsiz belge, yeni bir diplomatik anlaşmanın nasıl sağlandığı hakkında çok şey ortaya koymaktadır. Uygur lideri Diyin (belki de Han’ın oğlu veya küçük kardeşi), başlangıçta Zhang Chengfeng’e “Cennetin Oğlu” şehirden çıkıp dizlerinin üzerine çökmesini emretti. Bu teslim sembolünden sonra sözlü bir antlaşma (口说 /kǒu-shuō²⁹ yapılmalıydı. Zhang Chengfeng muhtemelen bu planı reddetti. Ancak tebaasının “ihtiyarlarının” Uygur lideriyle özel temaslar kurmasını engelleyemediği açıktı. “İhtiyarlar” aslında hükümdarın temsilciliğinden ziyade şehir ahalisinin sesi olarak hükümdardan bağımsız hareket etmeye karar verdiler. “Rahipler arasında Büyük Erdemli, ayrıca Dunhuang’ın aristokratları ve ileri gelenleri” den mürekkep yerel ileri gelenler, “Cennetin Oğlu”nun politik hedef ve ideallerini paylaşmadıklarını belirterek ve onun yerine karar alarak, Ulusal Mühür ve antlaşma belgesi ile Gansu’ya seyahat edeceklerdi. Hükümdarın görevi, diz çökmek ve Doğu’ya doğru eğilmekten ibaretti. Bu sıradan ahalinin Dunhuang’ın bölgedeki yeri hakkındaki vizyonu Zhang Chengfeng’ten tamamen ayrılmaktaydı. Gansu’ya saldırıp onu fethetmek ve Liang devleti tipinde emperyal bir bölgesel devlet kurmak yerine, sıradan insanlar Dunhuang ve Gansu’nun önceki on yıllarda sürdürdüğü dostane ilişkiye geri dönmesi gerektiğini savundular ve bu görüşlerini bizatihi hükümdarlarına da kabul ettirdiler, hatta eman mektubunda iki bölgenin huzur ve barış içinde yaşadığı geçmişe atıfta:

“Dazhong döneminin ikinci yılında [848], Dunhuang’daki birinci sınıf bir aileden gelen valimiz Taibao [Zhang Yichao] Tibetlileri kovdu ve toprakları tekrar ihya etti... Oğulları ve torunları bundan sonra şimdiye kadar imparatorluğun batı kapısını korudular. Bu arada, İlahî Kağan Zhangye’de [Gansu] ikamet etti ve [ikimiz de] aynı aileye [Tang] hiç

²⁹ Song dönemi kayıtlarında “bağlayıcı yazılı and/tüzük”e (誓约 shìyuē, 盟约 méngyuē, 盟书 méngshū) karşıt olarak “yalnızca söz(-le)” anlamında 口说 açıkça ayrılır. Meselâ Songshi’de bir elçilik tartışmasında şu karşıtlık kuruluyor: “两朝当守誓约... 君舍文书, 口说” (“iki saray yazılı andı gözetmeli... sen ise yazılı belgeyi bırakıp sözlü beyana dayanıyorsun”); yani 口说 tek başına diplomatik bağlayıcılık teşkil etmez, normatif olan 誓约/盟约/盟书 (Shìyuē/méngyuē/méng shū)’dur. Tang-Song ve Uygur dünyasında “sözlü antlaşma”nın Çince karşılığı 口说 (kǒushuō, varyant: 口约 kǒuyuē) olup, normatif diplomatik bağlayıcılık, kural olarak yazıya dökülmüş ant/itfak biçimleri (誓约, 盟约) ve bunların belgesi (盟书) üzerinden tesis edilirdi. Bu ayrım Song tarih yazımında açıktır: 宋史·程师孟传’da “两朝当守誓... 君舍文书, 腾口说, 遽欲生事耶” ifadesi, salt “söz”ün yazılı and karşısındaki zayıf statüsünü vurgular. Tang pratiklerinde ittifak ve ant, 会盟/盟誓 ritüelleriyle somutlaşır; ünlü 唐蕃会盟碑 metninde “如此盟约..... 刑牲为盟” formülüyle hem 盟约/誓文 hem de yazılı tescil açıkça belirtilir. Uygur-Tang bağında da bağlayıcılık “içki/ant” ritüeli ve sözlü formülle pekiştirilir: “新唐书回鹘传”da “胡禄请盟而饮” ve “有如负约, 身死行阵, 家属戮” pasajı tipiktir. Akralalık diliyle (外甥/阿舅) çerçevelenen karşılıklılık, 舊唐書·卷 196 下’daki “唐使到彼, 外甥先与盟誓; 蕃使到此, 阿舅亦亲与盟” formülüyle protokole bağlanır. Bu nedenle, metinlerde 口说/口约 “sözlü beyan/mutabakat”ı işaret ederken, bağlayıcı olan taraf 誓约 / 盟约 / 盟书 ile yazıya geçmiş olanıdır; sözlü olan, yazılıya dönüştürülmediği sürece tali kabul edilir (Juan 142A “回鹘上”: “胡禄请盟而飲... 有如負約...” pasajı; Juan 331 “程師孟傳”: “君舍文書... 口; Jiu Tang shu 舊唐書).

düşünmeden, sadakatle hizmet ettik. Doğu yolu açıldı ve cennet elçileri asla engellenmedi” (Geng’ou ve Hongji, 1986-1990, s. 377).

Zhang Chengfeng’in savaş hırsı ve ihtiyatsız politikaları, barışçı ortamı elverişli koşulları ortadan kaldırdı. “*Yol üzerindeki tüm vilayetler ve garnizonların [Gansu ve Hotan arasındaki] onun yüzünden peşi sıra yok edildi”* (Geng’ou ve Hongji, 1986-1990, s. 377). Bu nedenle, Gansu Uygurlarının sağladığı idari düzende açık tutulan ve diplomatik, ticari bağlantıların engel olmaksızın sürdürülmesini sağlayan doğu yol ve bölge ötesi bağlantı, Zhang’ın Uygurlarla savaşı yüzünden kapandı. Diplomatik ve ticari bağlantılar tahrip edildi. On bin sıradan insan Zhang’ın savaşa gitme kararına o kadar öfkeliydi ki, hala devletlerinin yöneticisi olan ona açıkça küçümsemeyle atıfta bulundular. Zhang’ın Tibet kabileleriyle askeri iş birliği yapma kararı üzerine, sıradan insanlar Cennetin Oğlu’nun ihtiyatsız hareket ettiğini ve sıradan insanların hepsinin buna katılmadığını ifade ettiler (Wen, 2023, s. 263). Bir baba ile oğul arasındaki ilişki açıkça eşit olmasa da bir dizi nedenden ötürü bir imparatorluk ile bir ast arasındaki ilişkiden çok eşitler arasındaki ilişkiye benzemektedir. Her şeyden önce, eşitsiz olsa da bir baba ile oğul arasındaki ilişki hala kurgusal bir aile ilişkisidir. Tang imparatorluğu ile Tibetli ve Uygur muadilleri-Tang’ın fiili eşitleri- arasındaki ilişkiler genellikle diplomatik evlilikler yoluyla da bu baba-oğul (veya onun bir çeşidi olan amca-yeğen) ilişkisini edinmiştir (Yamaguchi, 1969, s.141-166; Yamaguchi, 1970, s. 59-100). Burada hiçbir evlilik teklifinden bahsedilmese de barış muahedesi (heduan) oldukça dostane dili, daha önceki “*tek bir aile olarak birleşme*” arzusunun yeniden canlandırıldığını göstermektedir. İkinci olarak, bu mektupta hükümdarın ailesinden hiçbir diplomatik rehineden bahsedilmemektedir. Bunun yerine, “*ulusal mühür ve bir ahit belgesi*” muzaffer Uygurlara teklif edilmiştir. “*Cennetin Oğlu*” doğuya diz çökecek olsa da aslında Gansu’ya gitmesi gerekmemiştir. Shazhou efendilerinden Tang’ın son dönemlerinde Tang sarayına gitmeleri defalarca istendi ve gittiler. Bu nedenle rehin alma olmadan yeni ilişki Shazhou ile Tang sarayı arasındaki ilişkiden daha az hiyerarşiktir. Son olarak, mektupta Çinliler ile Uygurlar arasındaki etnik farklılığa atıfta bulunan hiçbir dil bulunmamaktadır. Bu antlaşmada ötekileştirilen bizzat Cennetin Oğlu ve ittifak kurduğu Tibetlilerdi. Etnik duygunun yeniden yönlendirilmesi karşılıklı güven ve saygının temelini oluşturdu. Bu nedenle, bu kısa teklif diplomatik düşüncede temel bir değişimin işaretlerini göstermekte: yenilgide, Shazhou’nun yaşlıları kendilerini Gansu’daki Uygurlarla eşit seviyede görüyorlardı.

Dunhuang sıradan halkının talepleri ve bölge vizyonu hâkim geldi ve Uygur ordusu geri çekildi. 920’lere kadar barış antlaşması geçerli kaldı. Bu amannamenin daha derin bir sonucu, 914’te barışın önünde engel olarak ilan edilen Cennetin Oğlu Zhang Chengfeng’in tahttan indirilmesi idi; Shazhou ileri gelenlerinin isyankâr eylemleri göz önüne alındığında, bu beklenmedik bir durum değildi. Bu gelişmeyle birlikte, Uygurlarla yeni ilişkilerin kurulması, bu dönemde Dunhuang yerel tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Doğu Yolu’nun açık tutulması, istikrarlı siyasi yapılar X-XI. yüzyılda Hexi bölgesinin aradığı yahut peşinde koştuğu ana idealdir. Shazhou, Zhang ailesi (848-914) sonrasında Cao ailesi (914-1036) tarafından yönetildi. Uygur mağlubiyeti sonrası başlayan Cao ailesinin yönetimi, Çin sarayının veya Shazhou’nun merkez olduğu hayalî ve mitolojik bir bölgesel imparatorluk rüyasının aksine, yerel ve sınırlı bir Shazhou rolüne dayanan dengeli bir diplomasiyi benimsedi. Hexi, bu yeni politikayla yaklaşık bir asırlık nisbî bir barış ortamına kavuştu. Bununla birlikte, göreceli huzur ve diplomatik eşitlik yüzyılında bir istisna vardı. Hexi bölgesindeki yerel diplomatik ilişkileri temelden değiştirmeyen ikinci kaos, 923’te Sonraki Tang (923-936) restorasyonu sonunda ortaya çıktı. Zhang Chengfeng’in 907’de başlattığı, Tang Hanedanı’nın çöküşüyle ortaya çıkan ilk krizde olduğu üzere ikinci kaos dönemini de doğrudan bölge kaynaklı olmayan merkezi imparatorlukta siyasi gelişmeler tetikledi (Standen, 2009, s. 38-132, Davis, 2014, s. 63-88). Geç Tang’ın kuruluşu ve Gansu Kağanının ölümü üzerine

920’de Shazhou’nun Cao Hanedanı askeri genişleme stratejisine dönüş yaptı. Cao’nun kökten politika değişikliği büyük ölçüde Gansu Kağanının ölümü ve merkezi imparatorlukta yaşanan gelişmelerle izah edilmiştir. Ancak bir hükümdarın ölümü, mevcut diplomatik düzeni bozma potansiyeli taşımasına rağmen yaygınlıkla çatışma yahut ilişkilerde bozulma söz konusu olmadan devamlılık gösteren rejimle eski antlaşmalar tecdit edilerek bölgesel diploması sürdürülürdü. 920’lerin başında bir hükümdarın ölümünün neden bu kadar önemli olduğu yahut Cao’yu büyük bir politika değişikliğine sevk ettiğine dair sebepler belirsizlik içindedir. Hexi bölgesinin İpek Yolu diplomasisindeki konumu ve X. yüzyıldaki idare modeli dikkate alındığında, Cao’nun yayılma hırslını tetikleyen ana sebep olarak yüzyılın başında Tang’ın düşüşünün bölge üzerindeki ideolojik etkisine benzer surette Hexi bölgesinde olanlar -Gansu Uygur Kağanının ölümü- değil, Kuzey ve Orta Çin’deki gelişmeler, Sonraki Tangların 923’te Tang Hanedanını diriltme teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir (Davis, 2016, s. 129-130). İpek Yolu imparatorluk sisteminde merkezi imparatorluklardaki politik değişimler çepere su dalgası gibi ulaşarak devinimsel hareketlenmelere yol açmaktadır.

Sonraki Tang Hanedanı’nın 923’te Tang Hanedanı’nı yeniden kurma iddiası yanı sıra merkezdeki bir başka gelişme Beş Hanedanın (907-960) (Xue, 2022, s. 646-695, Kurz, 2014, s. 601) yarattığı karmaşanın da elbette Cao yönetimi zaviyesinden bir genişleme fırsatı olarak görüldüğü iddia edilebilir. Sonraki Tang Hanedanı’nın kurucusu Li Cunxu, açıkça eski Tang hükümdar ailesiyle biyolojik olarak ilişkili değildi. Yeni hanedanı sadece on yıldan biraz daha uzun sürdü ve sonunda Tang’tan Song’a Çin tarihinin ana anlatısını kesintiye uğratan Beş Hanedan örneğinde olduğu üzere sadece fetret devrinde ortaya çıkan bir geçiş idaresinden ibaretti. Bununla birlikte doğrudan Tang Hanedanının devamı olmamasına rağmen Sonraki Tang Hanedanı’nın meşruiyet argümanlarının Dunhuang’ın yeni hâkimi Cao Yijin tarafından ciddiye alındı. Tang Hanedanı döneminde Hexi’de Çin’in yüksek mertebeli yegâne temsilcisi olan Zhang Hanedanı’nın diplomatik konumuna, Geç Tang Döneminde de Cao Hanedanı’nın yükseltileme beklentisi bu çerçevede değişen politikanın makul izahıdır (Cheng-hua, 2005, s. 55-84; Kurz, 2014, s. 601-620).

Zhang Chengfeng’in savaşında muhaliflerinin sesiyle dolaylı olarak “yol”un rolü vurgulanmıştır. 924 ile 926 arasında devam eden ikinci savaş bir bakıma, yolu açık tutmak ve kontrol için yapılmıştı. 925’te Gansu Uygurlarının hanedan krizine düşmesinden ve şehirde büyük tahribat yaratan yangından istifade eden Cao Yijin ordusu, Uygurlara karşı üstün geldi. Fakat kısa sürede toparlanan Uygur güçleri, Dunhuang’ın doğu sınırı olan Yeşim Kapısı’na ulaşan bir karşı saldırı başlattı. İlk savaş dönemine göre oldukça şiddetli geçen çatışmalarda, Yeşim Kapısı “kanla doldu” (Pelliot Sogdien, Belge No: 5448). Suzhou şehrindeki bir takip savaşında Dunhuang’ın çok sayıda politik ve askeri yöneticisi öldü. Ancak nihayetinde, Shazhou-Dunhuang ordusu tekrar galip geldi ve Gansu’yu sadece geri çekilmeye değil, aynı zamanda ikili ilişkilerinde Dunhuang’ın üstün yerini tanımaya mecbur bıraktı (Xinjiang, 1991, s. 10-11). 914’te iktidarın Zhang ailesinden Cao ailesine geçmesinden sonra Shazhou-Dunhuang eyaletinin verdiği ilk büyük savaş aynı zamanda Cao idaresinin son savaşıydı. Shazhou-Dunhuang Hükümeti, 1036’da Tangut Xia eyaleti tarafından fethedilinceye kadar, komşularıyla bir yüzyıl boyunca büyük ölçüde barışçıl ilişkiler sürdürdü. Cao’nun Gansu seferi sonunda bölgede hedeflediği konumu elde ettikten sonra gücünün ötesinde hayali makamların ve unvanların peşinde koşmamıştır. Zhangların kaybettiği, diplomatik bakımdan Hexi’nin birincil düzeyde temsilciliğini 924-926 seferiyle yeniden kazanan Shazhou-Dunhuang hükümeti, Gansu’nun doğu yolu üstündeki blokajını kaldırdıktan sonra bölgesel barışı korumaya özen göstermiştir. Nitekim savaşın nedenleri arasında yönetim boşluğu yaşanan Gansu’nun doğu yolunu kapatması ve Dunhuang’ı neredeyse kapalı bir göl haline çevirmesi de öne çıkar. Taiboa [Shazhou-Dunhuang Yönetici Unvanı] Yijin, He-Long yolunu açmak için askeri

hazırlıklarını tamamladı ve Gansu'ya yürüyerek Doğu Yolu'na dair bütün endişeleri ortadan kaldırdı. He-Long iki coğrafi bölgeyi işaret eden özel bir ibareydi. Sarı Nehrin batısı Hexi, Longtou Dağları'nın doğusu Longyou'yu ifade etmektedir (Zheng ve Wei, 1995, s. 952). Doğu Yolu ve Gansu, Gansu Koridorunu oluşturan bu bölgenin bilhassa Dunhuang'ın Kuzey Çin ile ticaret ve diplomasisinde ana stratejik noktadadır.

924-926 seferleri sonrasında derin kayıplar yaşayan Gansu ve Shazhou-Dunhuang hükümetleri yüzyılın devamında karşılaştıkları krizlerde diplomasiyi ve doğu yolu özelinde “yol” açık tutulmasını öncelik vermeyi ana siyasi prensiplerden biri olarak benimsemiştir. Bu yaklaşım savaştan on yıl sonra oldukça ciddi bir teste tabi tutulmuştur. 934'te Dunhuang'dan Çin sarayına gönderilen Liang Xingde'nin liderliğindeki elçilik konvoyu, dönüş esnasında Doğu Yolu'nda Gansu'da pusuya düşürülmüş ve heyetkiler öldürülmüştür (Sørensen, 2019, s. 16). Doğu Yolu'nda bu saldırı, Shazhou-Dunhuang hanedanı tarafından açıkça 933'te Gansu Uygur Kağanı Renyu Han'ın ölümü sonrasında ortaya çıkan kısa süreli iktidar boşluğuna atfedilmiş ve siyasi bir düşmanlık işareti sayılmamıştır. 935'te Shazhou-Dunhuang-Gansu yeni yol diplomasisinin mimarı Cao Yijin'in ölümüyle her iki hanedan için de ilişkileri yeniden tanımlama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Liang Xingde'nin öldürülmesinin yarattığı karmaşaya her iki devlet başkanının da vefatının eklenmesiyle yeniden bir uyum süreci ve politik-diplomatik kararlığının teyidi şarttı. Cao Yijin'in halefi Cao Yuande, Liang vakasının menfi tesirlerini izale etmek ve Kuzey Çin'e elçilerin geçişini yeniden güvence altına almak için Gansu'daki Uygur bürokratlarına diplomatik bakımdan yumuşatıcı bir üslupla barış siyasetine bağlılığını bildiren ve X. yüzyıldaki Hexi diplomasisinin esaslarını açık bir surette ortaya koyan mektup gönderdi:

“Bakanlar; lütfen bizi iki ayrı yerdeki farklı devletler olarak değil bir yol boyunca ve sayesinde bir aile [tulu yuija] olarak düşünün. Elçiler geldiğinde onların batıya [Dunhuang] geçişine müsaade ederseniz bu büyük bir lütf olacaktır... Şimdi Budist rahip-yönetici Qingfu, General Wang Tongxin ve heyetini mutluluğumuzu birleştirmeleri ve iyi niyetimi ifade etmeleri için gönderiyorum. Bakanların her biri için babamın büyük kralın hatırasının bir nişanesi olarak on pi beyaz çiçek örgülü yün, bir pi beyaz ipek ekledim. Onlar [elçiler] geldiğinde lütfen kontrol edin ve [hediyeleri] alın. Bakanlar büyük kral [Cao Yijin] ile bir oğul ve bir baba arasındaki ilişkiyi kurduklarından, şimdi büyük kral vefat ettiğine göre, böyle bir “acı ve sıcaklık” hissi terk edilemez. Lütfen akılcı davranın ve Cennetin Oğlu olan Kağan'a rapor verin, böylece dünyanın tüm işleriyle birlikte olsun. [Eğer yaparsa,] bu bakanların manevraları, danışmanlığı sayesinde olacaktır. Niyetim tükenmeden, alçakgönüllülikle arzuhal ediyorum” (Pelliot Chinois, Belge No: 2992v-1).

Cao Yuande, elçilik heyeti yanına büyük miktarlarda hediyeler ekleyerek İpek Yolu diplomasisinin temel kurallarına ve prensiplerine bağlılığını göstermektedir. Shazhou-Dunhuang ve Gansu'yu iki farklı bölgede kurulmuş bir devlet telakki ettiğini, yolun bu iki devleti tek bir aileye dönüştürdüğünü söyleyerek esasen X. yüzyılda Hexi'deki yerel diplomasiinin “yol ve aile” temaları üzerinden gelişmesi gerektiğine dair prensibi, temel siyaset doktrini olarak açıklamıştır. Oldukça kritik ve hassas, Yuande'nin terimleriyle “acı ve hararet” döneminde gönderilen mektup, iki devletin çatışmadan uzaklaşarak temel diplomatik pozisyonlarına çekilmesini kolaylaştırmıştır. Mektupta ilişkilerin düşmanlığa evrilmesine neden olacak elçilik hadisesinden bahsetmeyen Yuande, Uygur yöneticilerine böylece diplomasiyi yeniden diriltme fırsatı da tanımıştır. X. yüzyılda Hotan, Turfan (Turfan), Shazhou, Gansu, Liangzhou ve Lingzhou gibi devletler arasında Hexi bölgesinde ve çevresinde yeni bir diplomasi türünün yürürlükte olduğu açıktır.

Mektupların ötesinde, ritüel törenler diplomaside önemli bir rol oynamıştır. Dikkat çekici uygulamalardan biri, anlaşmaları meşrulaştırmak için kutsal sembollerin önünde yemin etmektir. Örneğin 974'te Dunhuang hükümdarı Cao Yuzhong ve bir müttefik -muhtemelen Ganzhou Uygurları veya başka bir komşu- ortak bir düşmana karşı askeri bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmalarını kutsallaştırmak için Buda'ya adaklar sundular ve ardından anlaşmayı desteklemek için “*Buda'nın önünde yemin ettiler*”. Dunhuang'da kaydedilen bu Budist yemin töreni, dini bağlılığı diplomatik sözleşmeyle birleştirdi; her iki taraf da bağlarına ilahi tanıklık etti. Çin geleneğinde “*meng*” (盟) olarak adlandırılan, genellikle yemin ve kurbanla mühürlenmiş bu tür ritüelleştirilmiş anlaşmalar, İç Asya'da uzun süredir varlığını sürdürüyordu, ancak burada her iki tarafın da ortak olduğu Budist inancını kullanan yerleştirilmiş bir varyant görüyoruz. Yemin garantörü olarak bir Buda heykelinin seçilmesi, tartışmanın üzerinde yüce bir otoriteyi simgeliyordu ve bu nedenle bir yemini bozmak yalnızca siyasi risk değil, aynı zamanda manevi tehlike de taşıyordu. Nitekim Wen (2017), anlaşma metinlerinin kendi başına nadiren günümüze ulaştığını, ancak ritüel bağlamın, zaman zaman belgelendiğini ve sınır devletlerinin anlaşmaların kutsallığını ne kadar ciddiye aldığını ortaya koyduğunu belirtiyor (s. 147). Ancak daha sonraki düşmanlıkların da gösterdiği gibi, bu 974 paktı sonunda bozuldu; ancak tarafların Buda huzurunda yemin etme zorunluluğu hissetmeleri, Hexi dünyasındaki diplomatik taahhütlerin algılanan ciddiyetini gösteriyor.

Bu dönemdeki diplomatik ilişkileri farklı kılan şey, eski diplomatik fikirlerin ve deyimlerin yeniden tanımlanması ve yeni bağlamlar kazanmasıdır³⁰. Bu yeniden tanımlama sürecinde, siyasi unsurların “*İpek Yolu üzerinde*” olma özellikleri ve bu yolu açık tutma amacı daha belirgin hale geldi. IX. yüzyılın sonu ve X. yüzyılın başında Shazhou-Dunhuang ve Gansu gibi devletler, birbirlerine tabi olarak davranmaktan, genellikle zorlama altında, karşılıklı eşit statüyü kabul etmeye doğru bir değişime başlamıştı. Bu eğilim, X. yüzyılın ilk çeyreği sonunda bölgede benzeri görülmemiş bir barış ve refah sağlayan sürdürülebilir ancak esnek bir diplomasi sistemine dönüştü: 926'dan ile 1020'ler arasındaki yüzyılda, bu devletler arasında tekrarlanan sürtüşmelere rağmen büyük bir savaş yaşanmadı. Böylece üretilen bölgesel barış, tüm bölge herhangi bir büyük imparatorluğun kontrolü altındayken olduğundan daha kalıcı oldu. Dahası, bu devletler arasında onları “*tek bir aile*” olarak bağlayan “*aynı yolda*” olma statülerinin keskin bir farkındalığı ortaya çıkmaya başladı. Bu farkındalık, İpek Yolu diplomasisinin özellikleri olan yeni diplomatik düşünce ve uygulamanın temeli olarak hizmet etti.

³⁰ Hexi Koridorundaki diplomasi yalnızca bir alışveriş ve unvan meselesi değil, aynı zamanda zengin bir ritüel uygulamasıydı. Elçiler güven mektuplarıyla seyahat eder, ayrıntılı karşılama ve veda protokollerine uyar ve hatta ittifakları güçlendirmek için kutsal yeminler ederdi. Devletler arasındaki yazılı yazışmalar başlı başına hayati bir diplomatik araçtı. Genellikle kişisel nişanlar veya pullarla mühürlenmiş resmî mektuplar, elçiyi tanıtır ve görevin amacını, beraberindeki hediye veya haraçların bir listesini de içerecek şekilde açıklar. Çarpıcı bir örnek, Lord Cao Yuzhong'un Çin'e giden yol üzerindeki bir Türk hüküme yazdığı arşivlenmiş bir Dunhuang mektubunda görülür. Cao, hüküme “*şu anda [Kuzey Çin'deki] saraya haraç ödemek üzere adam gönderdiğini*” bildirir ve elçileri “*boyun bölgesine ulaştığında lütfen geleneklere uyun ve güvenlik ve yardım için insan gücü sağlayın... hiçbir şeyin gecikmemesini veya kötü idare edilmemesini*” rica eder. Özünde güvenli geçiş için bir pasaport olan bu mektup, sınır devletleri arasındaki işbirliği normlarını aydınlatmaktadır. Küçük kabile liderlerinin bile, paylaşılan diplomasi yolunun bir parçası olarak seyahat eden bir misyonu koruma ve misafirperverlikle onurlandırılmaları bekleniyordu (Wen, 2023, s. 150). Tersine, uygun belgelerin yokluğu bir misyonu rayından çıkarabilirdi. 1079'da bir Hotan kervanı Song sınırına “*kraliyet mektubu veya dilekçesi olmadan*” geldi ve bu da bir Çinli yetkilinin onları içeri almamasına yol açtı- daha sonra bir imparatorluk fermanı yalnızca bir lütuf eylemi olarak gevşetildi (Wen, 2023, s. 262). Bu olay, kültürel akışkanlığın olduğu bir ortamda bile bürokratik protokolün hayati önemini koruduğunu vurgular: haraç hediyelemeye resmî mektuplar eşlik etmeliydi ve diplomatik görgü kuralları kanun gücüne sahipti.

Sonuç

Hexi’de IX-X. yüzyılda gelişen diplomasi modeli, VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar olan İpek Yolu imparatorluklarının inşa ettiği diplomatik uygulamaların ve terminolojinin kısmi bir mirasını temsil ediyordu. Diplomatik ilişkileri düzenlemenin iki olası seçeneğinden merkez kuvvetlerin eşitlikçi yaklaşımı yahut merkezin çeperdekiyle diplomasisini tanımlayan üst-alt tipinden birincisini Hexi’deki siyasi yapılar dönemsel değişiklikler görülmesine rağmen büyük ölçüde rehber ilke benimsemiştir. Bu ilkenin en önemli özelliği, rehine değişiminin önceki uygulamalarının yerini alan ve devletlerarası ilişkilerin temeli haline gelen diplomatik evlilik müessesesidir. Yine de diplomatik evlilik kurumunun benimsenmesi ve araçsallaştırılması, eski uygulamaların doğrudan bir kopyası değildi. Bunun yerine, Han ve Tang hanedanlarındaki Çin imparatorlarının aksine, Dunhuang-Shazhou’daki Çinli idareciler, yabancı prenseslerle evlendiğinden etnik unsurlar dikkate alınmadı. Bu yeniden tanımlama dikkate değerdir, çünkü hanedanlar arası evlilik politikalarının ve diplomasinin önemli bir aparatı olan bu kurumu, genellikle ahlaki ikilemlere neden olan katı tek yönlü bir kurumdaki, ilişkilerin esnek bir göstergesi ve değiştiricisine dönüştürdü. Diplomatik bir evliliğin herhangi bir yeniden düzenlenmesi, genel olarak doğası gereği eşit olsa da yine de sıklıkla dile getirilmeyen hiyerarşi varsayımlarını içeren yeni bir ilişkinin kurulması anlamına geliyordu. Bu anlamda, devletler arasındaki ilişkiler “*eşitler arasında hiyerarşik*” olarak tanımlanabilir. Bu yeni sistemdeki temel özellik esnekliğidir: daha önce açıklanan imparatorluk diplomasisinin aksine, Hexi’deki siyasi yapılar az çok eşitti ve statülerinde yalnızca küçük bir fark vardı bahsedilen bu küçük fark bile, öncelikle diplomatik evliliğin yönünün değişmesi yoluyla, sürekli olarak yeniden müzakereye ve yeniden tanımlamaya tabi tutuluyordu. Bu yeni diplomasinin diğer özelliği de bu devletleri birbirine sıkı sıkıya bağlayan bir yol olduğu ve dolayısıyla barışçıl surette bir arada yaşamayı gerektirdiği konusundaki keskin farkındalıktır. Bölgenin siyasi parçalanmasının ilk yıllarında, birçok devlet birbirini alt etmeye çalıştı ve ancak bu tür girişimlerin tekrarlanan başarısızlıklarından sonra, herhangi bir devletin Hotan’dan Lingzhou’ya kadar olan bu bölgenin tamamını kontrol edememesi norm haline geldi. Daha spesifik olarak, tüm bu devletlerin aynı yol üzerinde bulunduğunun tanınması, barışçıl bir arada yaşama ihtiyacının en önemli gerekçesi olarak hizmet etti. “*Yolda biz (iki devlet) tek bir aile oluruz [sheji wu’er, tulu yijia/社稷吾儿, 突厥一家]*” gibi ifadeler resmî diplomatik antlaşmalara ve mektuplara girdi ve bu devletlerin “*yolda*” olma durumunu vurguladı. Yol kelimesi yalnızca ulaşımı değil, aynı zamanda, diplomatik meşruiyetin tesisini, merkezî otoriteye giden itaat yollarını, koordineli bir siyasi kozmos içinde hareket etmeyi, bağlılık/itaat akışını temsil eder. Yol (dao/道) metaforu sadece fiziksel değil, aynı zamanda politik bir anlam da taşıyordu. Tang sarayına yolda olmak, haraç ve sadakat çemberinin içinde olmakla eşdeğerdi. Tang dönemi metinlerinde “*dao*” ifadesi, yalnızca fizikî bir ulaşım güzergâhı değil, aynı zamanda medenî düzenin yolu olarak anlam kazanır. Özellikle elçilik heyetleri ve vergi sevkıyatları için “*lu*” (路) ifadesi, doğrudan devlete giden bağlılık çizgisi olarak kavramsallaştırılır. Bu bağlamda yolda olmak hem coğrafi bir hareket hem de siyasi-ideolojik bir boyun eğme biçimidir. Özellikle Turfan elçileri için bu yol, bir bağımlılık hattı olarak işlev görür. Yol, bir bağlayıcı güç olarak, kendilerini “*yolda*” olarak düşünen devletlerarasındaki yakın ilişkilerin nedenidir.

IX ve X. yüzyıllardaki Hexi Koridoru örneği, siyasi parçalanma döneminde bile merkez-çevre diplomasisinin Avrasya’ya bir arada tutmaya devam ettiğini göstermektedir. Bir siyasi yapının tekelleştiremediği Gansu/Hexi bölgesi, Çin hanedanlıkları, Hotan krallığı, Uygur hanlığı ve yerel Dunhuang liderleri gibi birçok merkezin hediyeler, mektuplar, unvanlar ve ritüellerden oluşan ortak bir diplomatik dil aracılığıyla etkileşimde bulunduğu dinamik bir arena haline geldi. Çin sarayına haraç göndererek, komşu

devletlerle abartılı hediyeler takas ederek, imparatorluğun unvanlarını, tarzlarını benimseyerek, misafirperverlik ve ittifak protokollerine uyarak Dunhuang, bir vaha şehri olarak kısaca tüm taraflarla diplomatik mübadele ile özerkliğin korumayı başarmıştır. Bu durum, “*medenî merkez*” ile “*barbar çevre*” arasındaki keskin ikilemi sorgulamaktadır. Uygulamada, çevredeki yöneticiler uluslararası düzenin ortak yaratıcılarıydı; imparatorluk ritüellerini yerel ihtiyaçlara uyarlıyor ve hatta kendi normlarını imparatorluk merkezlerine kabul ettiriyorlardı. Dunhuang diploması şarkısı bu gerçeği yansıtmıştır: Doğu ve Batı’dan gelen elçilerin gelişen bir sınır bölgesinde bulunduğu, lüks mallarla haraç sunduğu ve böylece Dunhuang sınırları içindeki herkesin refaha kavuştuğu bir dünya hayal eder. İpek Yolu’nu o dönemde ticaret kadar siyasi ve törensel alışverişler de ayakta tuttu. Hexi Koridorunda diploması, bir aylık çağında Doğu-Batı temaslarını canlı tutan can damarıydı. Elçiler, hediyeler ve mektuplar orduların gidemediği yerlere giderek, bölgeler arası bir prestij ve ortaklık ağı oluşturdu. Sonuç olarak, Hexi Koridorunun merkez-çevre diplomasisi daha geniş bir Avrasya örüntüsünü göstermektedir: Hegemonik bir imparatorluk olmasa bile, rekabetçi hediyeleşme, unvanların karşılıklı tanınması ve birlikte barış ve bağlantıyı koruyan ritüel uygulamalarla karakterize edilen Avrasya diplomasisi varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda, İpek Yolu, IX. ve X. yüzyıllarda diplomasinin bir “*Kral Yolu*” olarak gerçekten de yeniden inşa edilmiştir. Avrasya’nın birçok hükümdarını birbirine bağlayan büyük bir hediye, sembol ve diploması yolu işlevini üstlenmiştir.

Hexi Koridoru, İpek Yolu diplomasisinin yol-merkezli mantığını hem maddi hem ideolojik düzeyde sahneleyen bir çekirdek alandır: merkezin (özellikle Han–Tang saraylarının) çevreyi doğrudan askerî tahakkümden ziyade hediye-devinimli karşılıklılık, evlilik ittifakları (heqin/和亲) ve ticari imtiyazlar üzerinden düzenlediği, bu sayede asimetrik fakat istikrarlı bir hiyerarşik düzenin sürdürüldüğü bir diploması mimarisi üretir. Bu mimaride çevresel topluluklar -göçebe konfederasyonlar, yerel halklar ve oasis devletçikleri- haraç-ticaret devreleri (chaogong/朝贡) ve sınır pazarları (关市 guānshì; 会市 huìshì) aracılığıyla merkeze eklemlenir; bağlayıcılık, çoğu kez unvan ve paye tevcihi (fengjue/封爵) ile armağan-cevap döngülerinin işlemesine bağlanır. Hexi hattındaki dini merkezler ve kutsal mekânlar, yalnızca yerel inanç coğrafyasının değil, aynı zamanda kültürel temsil ve meşruiyet sahnesinin parçalarıdır; saray destekli onarımlar, vakıflar ve adak ekonomileri aracılığıyla yolda olmanın (道 dào; 路 lù) siyasal-iktisadî anlamını görünür kılar. Menzil-posta ağı (yizhan/驿站) ve standartlaşmış elçilik güzergâhları, diploması ile ticaretin kurumsal iç içeliğini sağlar; geçiş belgeleri, gümrük muafiyetleri ve pazar erişimi gibi enstrümanlar, zor kullanımından daha etkili bir yönetim dili yaratır. Bu yapı eşitler arasında hiyerarşiyi, akrabalık metaforları (kardeş–yeğen–amca), ittifak ritüelleri ve belge türleri (国书, 盟书) üzerinden sürekli müzakere edilebilir kılar; evlilik ittifakının yönü değiştiğinde bile düzen sarsılmadan yeniden tanımlanır. Tang dönemindeki gevşek yönetim (jimi/羁縻) tipi ile Hexi’nin coğrafi geçiş noktası niteliği birbirini besler: yolun güvenliği, pazarın devri ve protokolün sürekliliği aynı idari mantığın parçalarıdır. Neticede Hexi, Avrasya imparatorluk sistemlerinde merkez-çevre ilişkisinin en berrak laboratuvarlarından biri olarak hem lojistik arter hem de ideolojik diploması sahnesi işlevlerini birlikte taşır; diplomasıyı sadece devletlerarası metinlere değil, hediye ekonomisi, paye–unvan dolaşımı ve diplomasinin incelikli usullerine yaslayarak kalıcılaştırır.

Kaynakça

- [1] Ban, Gu (1962), *Han Shu* [Book of Han], Vol. 96, Xiyu Zhuan [Traditions of the Western Regions], Zhonghua Shuju, Beijing. (Original work ca. 1st century CE).
- [2] Bantang, Ren (1987), *Dunhuang Geci Zongbian*, Shanghai Guji Chubanshe, Shanghai.
- [3] Beaujard, Philippe (2019), *The Worlds of the Indian Ocean: A Global History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [4] Beckwith, Christopher I. (1987). *The Tibetan empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- [5] Beckwith, Christopher I. (2009), *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- [6] Biran, Michal (2013), “Unearthing the Liao Dynasty’s Relations with the Muslim World: Migrations, Diplomacy, Commerce, and Mutual Perceptions”, *Journal of Song-Yuan Studies*, S. 43/1, January, (221-251).
- [7] Blockley, Roger C. (1985), *The History of Menander the Guardsman*, F. Cairns, Liverpool.
- [8] Brook, Timothy (2016), “Great States”, *The Journal of Asian Studies*, S. 75/4, November, (957–972).
- [9] Chen Xue, (2022) “From the ‘Five Dynasties’ to the ‘Ten States’: Interpreting Post-Tang Identities in Northern Song (960-1127) Historiography”, *T’oung Pao*, S. 108, (646-695).
- [10] Cheng-hua, Fang (2005), “The Price of the Orthodoxy: Issues of Legitimacy in the Later Liang and Later Tang”, *Taida Lishi Xuebao/Historical Inquiry*, S. 35, June, (55-84).
- [11] Craig, Benjamin (2018), *Empires of Ancient Eurasia: The First Silk Roads Era, 100 BCE-250 CE*, New Approaches to Asian History, Cambridge University Press, Cambridge.
- [12] Davis, Richard L. (2014), *From Warhorses to Ploughshares: The Later Tang Reign of Emperor Mingzong*, Hong Kong University Press, Hong Kong.
- [13] Davis, Richard L. (2016), *Fire and Ice: Li Cunxu and the Founding of the Later Tang*, Hong Kong University Press, Hong Kong.
- [14] Di Cosmo, Nicola (2002), *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [15] Di Cosmo, Nicola (2010), *Ethnography of the Nomads and ‘Barbarian’ History in Han China*, L. Foxhall, H.-J. Gehrke, & N. Luraghi (Ed), *Intentional History: Spinning Time in Ancient Greece içinde* (299–311), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- [16] Dong, G., Yang, Y., Liu, X., Li, H., Cui, Y., Wang, H., Chen, G., Dodson, J., ve Chen, F. (2018), “Prehistoric Trans-Continental Cultural Exchange In The Hexi Corridor, Northwest China”, *The Holocene*, S. 28/4, April, (621-628).
- [17] Drompp, Michael (2005), *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire: A Documentary History*, Brill, Leiden.
- [18] Fairbank, John King (1968), *The Chinese World Order: Traditional China’s Foreign Relations*, Harvard University Press, Cambridge.
- [19] Fang-kuei, Li (1956), “The Inscription of the Sino-Tibetan Treaty of 821-822”, *T’oung Pao*, S. 44/1-3, (1-99).

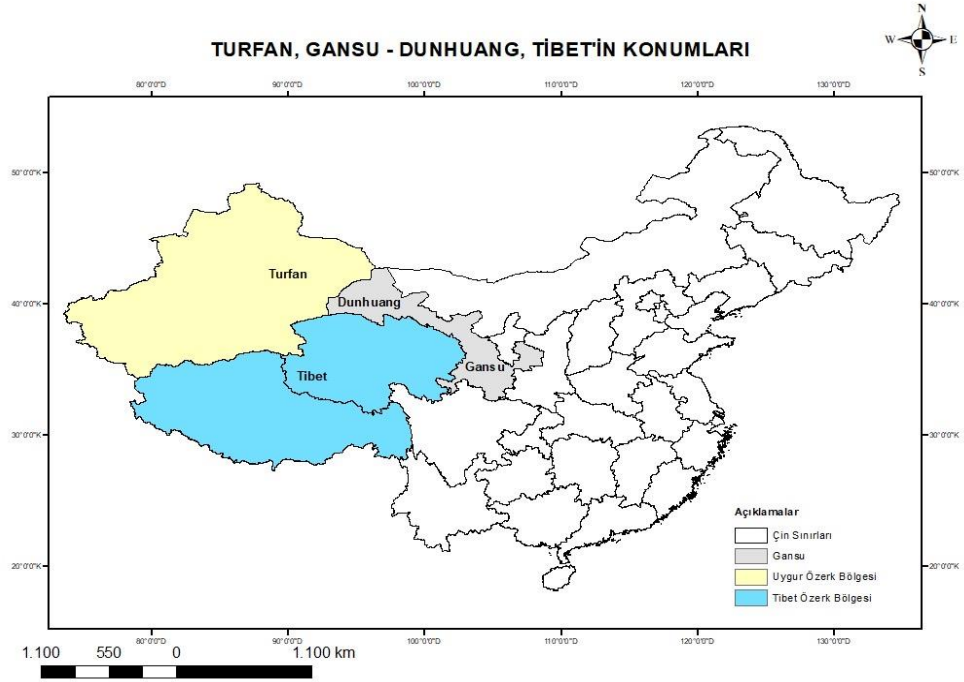
- [20] Frankopan, Peter (2015), *The Silk Roads. A New History of the World*, Bloomsbury, London.
- [21] Geng'ou, Tang ve Lu Hongji (1986-1990), *Dunhuang Shehui Jingji Wenxian Zhenji Shilu* [Transcriptions and Photographs of Social and Economic Documents from Dunhuang], C.IV, Shumu wenxian chubanshe, Beijing.
- [22] Guangming, Qiu (2016), *The History of Ancient Chinese Measures and Weights*, ATF Publishing, Adelaide.
- [23] Guogang, Zhang (2010), *Tangdai Fanzhen Yanjiu*, Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe [Research on Tang Dynasty Fanzhen], Beijing.
- [24] Hamilton, James Russell (1988), *Les Ouïghours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents chinois*, v. 10, Collège de France, Institut des hautes études chinoises, Paris.
- [25] Hamilton, James Russell. (1986). *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang: Textes, traduction, notes (Vol. 1)*. Peeters.
- [26] Hansen, Valerie (2010), "The Tribute Trade with Khotan in Light of Materials Found at the Dunhuang Library Cave", *Bulletin of the Asia Institute*, S. 19, (37-46).
- [27] Hansen, Valerie (2012), *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press, New York.
- [28] Hansen, Valerie (2013), "International Gifting and the Kitan World, 907–1125", *Journal of Song-Yuan Studies*, 43, S. 1, (273-302).
- [29] Hill, Jonathan E. (2009), *Through the Jade Gate to Rome: a Study of the Silk Routes during the Later Han Dynasty 1st to 2nd Centuries CE: An Annotated Translation of the Chronicle on the 'Western Regions' from the Hou Hanshu*, BookSurge Publishing, Charleston.
- [30] Inaba, Minoru (2010), "Arab soldiers in China at the time of the An-Shi Rebellion", *The Memoirs of the Toyo Bunko*, S. 68, (35–61).
- [31] Jidong, Yang (1998), "Zhang Yichao and Dunhuang in the 9th Century", *Journal of Asian History* S. 32/2, (97-144).
- [32] Jun, Li (2012), "Wantang zhengfu dui Helong diqu de shoufu yu jingying—yi Xuan, Yi er chao wei zhongxin [The late Tang government's recovery and management of the Helong region: Focusing on the Xuan and Yi reigns]", *Zhongguoshi yanjiu* [Journal of Chinese Historical Studies], S.3, August (113–133).
- [33] Kim, Hyun Jin (2013), *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [34] Kurz, Johannes L. (2014), "On the Southern Tang Imperial Genealogy", *The Journal of the American Oriental Society*, S. 4/134, October-December, (601-620).
- [35] Li Jifu (1983), *Yuanhe junxian zhi*, Zhonghua shuju, Beijing.
- [36] Liu, X., Ouyang, X., & Song, Q. (1975), *Jiu Tangshu* [Old Book of Tang], Zhonghua Shuju, Beijing.
- [37] Mackerras, Colin (1968), *The Uighur Empire (744-840) according to the T'ang Dynastic Histories*, Centre of Oriental Studies, Australian National University, Canberra.
- [38] Maejima, Shinji (1971), "The Battle of Talas Reconsidered", *Shigaku Zasshi*, S. 80/2, January, (190–198).
- [39] Ning, Chia (2013), "Entanglement and Encounter: Trends in Frontier and Borderland Studies of China and Eurasia", *Monumenta Serica*, S. 61, (301–316).

- [40]Ouyang, Xiu, & Song, Qi (1975), Xin Tangshu [New Book of Tang], Vol. 43, “Dilizhi” [Geographical Monograph], (Compiled 1060 CE, Northern Song dynasty), Zhonghua Shuju, Beijing.
- [41]Pan, Yihong (1997), Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and Its Neighbors, Studies on East Asia; v. 20, Center for East Asian Studies, Western Washington University, Bellingham, Wash
- [42]Peihong, Feng (2013), Dunhuang de Guiyijun Shidai, Lanzhou: Gansu Jiaoyu Chubanshe, (231-454).
- [43]Pelliot Chinois, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 4044v-4042v.
- [44]Pelliot Chinois, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 2594v.
- [45]Pelliot Chinois, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 2864v.
- [46]Pelliot Chinois, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 2992v-1.
- [47]Pelliot Chinois, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 3633v.
- [48]Pelliot Sogdien, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 6342.
- [49]Pelliot Sogdien, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 389.
- [50]Pelliot Sogdien, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Belge No: 5448.
- [51]Pepe, Jacopo Maria (2018), Beyond Energy. Energiepolitik und Klimaschutz. Energy Policy and Climate Protection, Springer VS, Wiesbaden.
- [52]Pinks, Elisabeth (1968), Die Uiguren von Kanchou in der Frühen Sung Zeit (960-1028), Asiatische Forschungen 24, O. Harrassowitz, Wiesbaden.
- [53]Richardson, Hugh Edward (1978), “The Sino-Tibetan Treaty Inscription of A.D. 821/823 at Lhasa”, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland, S. 110/2, July, (137-162).
- [54]Rong, Xinjiang (1991), “Cao Yijin zheng Gansu Huihu Shishi Biaowei [New light on Cao Yijin’s campaign against the Gansu Uyghurs]”, Dunhuang Yanjiu/Dunhuang Research, S. 2, May, (1-12).
- [55]Rong, Xinjiang (1996), Guiyijun Shi Yanjiu: Tang-Song Shidai Dunhuang Lishi Kaosuo [Research on the History of the Guiyijun: An Investigation of Dunhuang History in the Tang and Song Eras], Shanghai guji chubanshe, Shanghai.
- [56]Rossabi, Morris (1983), China among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries, The University of California Press, Berkeley.
- [57]Schottenhammer, Angela (2023), China and the Silk Roads (ca. 100 BCE to 1800 CE), Brill, Leiden.
- [58]Selbitschka, Armin (2015), “Early Chinese Diplomacy: “Realpolitik” Versus the So-called Tributary System”, Asia Major, S. 28/1, (61-114).
- [59]Shao-yun, Yang (2016), “Stubbornly Chinese?” Clothing Styles and the Question of Tang Loyatism in Ninth-Century Dunhuang”, Ouyaxue kan/International Journal of Eurasian Studies, S. 5, (152-188).
- [60]Sima Guang (1956), Zizi tongjian.; Guji Chubanshe Shanghai.
- [61]Sima, Qian (1996), Records of the grand historian: Han dynasty, Volume 2 (Translate B. Watson). New York, NY: Columbia University Press.
- [62]Sims-Williams, Nicholas (2008), “The Sasanians in the East: A Bactrian Archive from Northern Afghanistan”, V. S. Curtis and S. Stewart (ed.), The Sasanian Era içinde (88-102), I.B. Tauris, London.
- [63]Sims-Williams, Nicolas (2015), Turco-Sogdian Documents from 9th-10th Century Dunhuang, Corpus Inscriptionum Iranicarum, London.
- [64]Skaff, Jonathan Karam (2012), Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, Oxford University Press, Oxford.

- [65]Smith, Paul Jukov (2025), “The Fragility of Peace: Song China’s Northwestern Frontier and Erosion of the Chanyuan Paradigm in the Mid-Eleventh Century”, *Journal of Chinese History*, S. 9/1, January, (112–140).
- [66]Somers, Robert M. (1979), “The End of the T’ang,” Denis C. Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China*, vol. 3/1 içinde (709–762), Cambridge University Press, Cambridge.
- [67]Standen, Naomi (2009), “The Five Dynasties,” Denis Twitchett ve Paul Jakov Smith (ed.), *The Cambridge History of China* içinde (38–132), Cambridge University Press, Cambridge.
- [68]Starr, Stephen Frederick (2013), *Lost Enlightenment: Central Asia’s Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*, Princeton University Press, Princeton.
- [69]Tao, Jinsheng (1988), *Two Sons of Heaven : Studies in Sung-Liao Relations* / Jing-shen Tao, University of Arizona Press, Arizona.
- [70]Tuotuo [Toghto] 脫脫, et al. (1977). *Song shi [History of the Song Dynasty]*, (Bölüm 478-484), Zhonghua Shuju, Beijing.
- [71]Wang, Qinruo (1960), Cefu Yuangui [Outstanding Models from the Storehouse of Literature], Vol. 973, (Compiled 1005–1013 CE, Northern Song dynasty), Zhonghua Shuju, Beijing.
- [72]Wen, Xin (2017), *Kingly Exchange: The Silk Road and the East Eurasian World in the Age of Fragmentation (850–1000)*, Harvard University. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [73]Wen, Xin (2022), “The Emperor of Dunhuang: Rethinking Political Regionalism in Tenth Century China”, *Journal of Chinese History*, S. 6/1, January, (43-68).
- [74]Wen, Xin (2023), *The King’s Road: Diplomacy and the Remaking of the Silk Road*, Princeton University Press, Princeton.
- [75]Whitfield, Susan ve Ursula Sims-Williams (2004), *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith*, Serindia Publications, Chicago.
- [76]Wright, David Curtis (2005), *From War to Diplomatic Parity in Eleventh-Century China*, Brill, Leiden.
- [77]Yamaguchi, Zuiho (1969) “Matrimonial relationship between the T’u- fan and the T’ang Dynasties (part I)”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, S. 27, (141-166).
- [78]Yamaguchi, Zuiho (1970), “Matrimonial relationship between the T’u-fan and the T’ang Dynasties (part II)”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, S. 28, (59-100).
- [79]Yang, Shao-Yun (2013), “What Do Barbarians Know of Gratitude? The Stereotype of Barbarian Perfidy and its Uses in Tang Foreign Policy Rhetoric”, *Tang Studies*, S. 32, Jul, (28-74).
- [80]Yu, Taishan (2004). *A History of the Relationship between the Western & Eastern Han, Wei, Jin, Northern & Southern Dynasties and the Western Regions* (Sino-Platonic Papers No: 131), Philadelphia: Department of East Asian Languages and Civilizations, University of Pennsylvania.
- [81]Zheng, Huang ve Wei Wu (1995), *Dunhuang Yuanwen Ji*, Yuelu Shushe, Changsha.
- [82]Zhenping Wang (2005), *Ambassadors from the Islands of Immortals: China-Japan Relations in the Han-Tang Period*, Asian Interactions and Comparisons, Ann Arbor, MI: Association for Asian Studies, Honolulu.
- [83]Zhenping, Wang (2013), *Tang China in Multi-Polar Asia: A History of Diplomacy and War*, University of Hawai’i Pres. Honolulu.

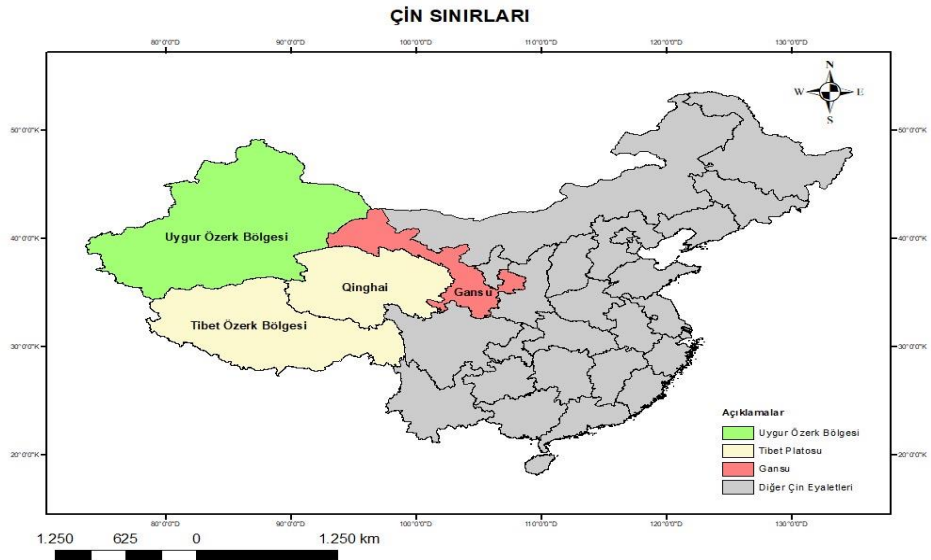
EKLER

Ek-1: Turfan, Gansu, Dunhuang ve Tibet Platosunun Konumu

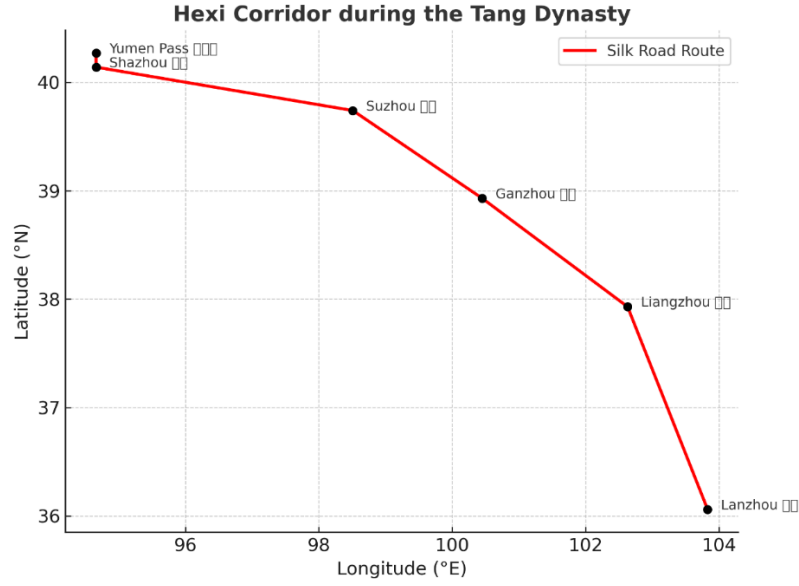
Kaynak: Yazar Tarafından CBS Sisteminde Oluşturulmuştur.

Ek-2: Uygur, Tibet ve Çin Haritası

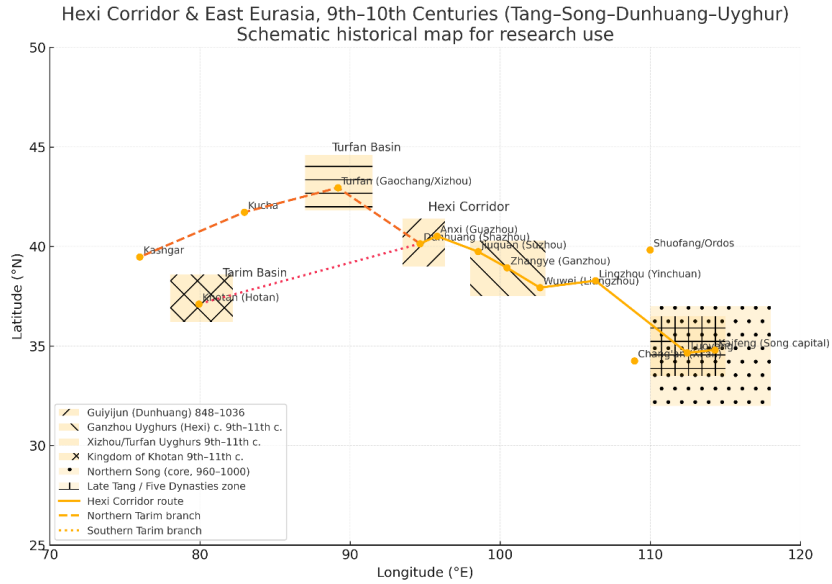
Kaynak: Yazar Tarafından CBS Üzerinden Oluşturulmuştur.

Ek 3: Tang Döneminde Hexi Koridoru Şehirleri

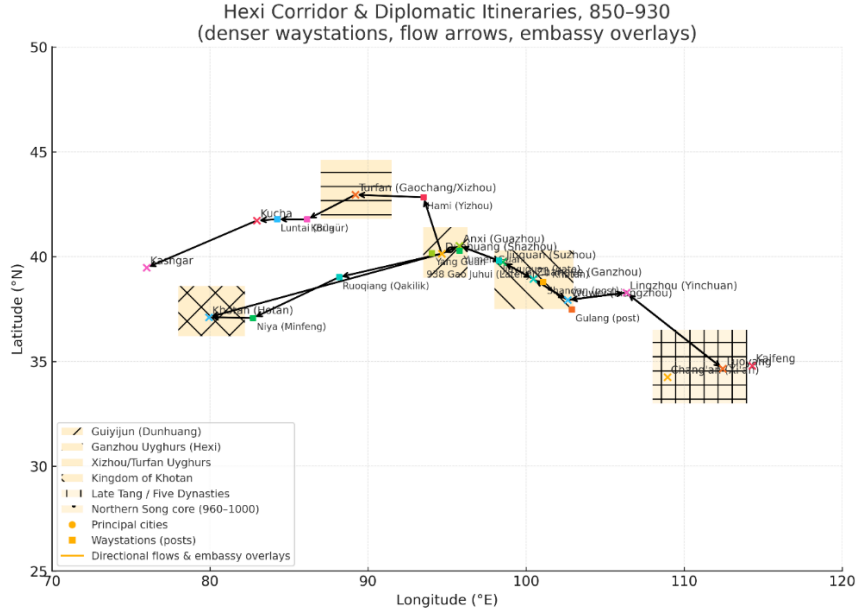

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Ek-4: IX-X. Yüzyıl Hexi Koridoru Şematik Harita (Güzergahlar)

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Ek-5: IX-X. Yüzyılda Hexi Koridorunda Diplomatik Hareketlilik

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Ek-6: Hexi Bölgesinde ve Tarım Coğrafyasında Seyahat Mesafeleri**Hexi Koridoru Mesafeler (Km): Kaifeng → Dunhuang**

From	To	Segment (km)	Cumulative to 'To' (km)
Kaifeng	Luoyang	170	170
Luoyang	Lingzhou (Yinchuan)	678	848
Lingzhou (Yinchuan)	Wuwei (Liangzhou)	326	1174
Wuwei (Liangzhou)	Zhangye (Ganzhou)	221	1395
Zhangye (Ganzhou)	Jiuquan (Suzhou)	189	1584
Jiuquan (Suzhou)	Guazhou (Anxi)	249	1832
Guazhou (Anxi)	Dunhuang (Shazhou)	104	1936

Tarım Bölgesi: Dunhuang ‘dan İtibaren Mesafeler (km): Kuzey & Güney

Branch	From	To	Segment (km)	Cumulative to ‘To’ (km)
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Dunhuang (Shazhou)	Hami (Yizhou)	314	314
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Hami (Yizhou)	Turfan (Gaochang/Xizhou)	352	666
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Turfan (Gaochang/Xizhou)	Korla	282	948
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Korla	Luntai (Bügür)	158	1106
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Luntai (Bügür)	Kucha	107	1213
North (Hami-Turfan-Korla-Luntai-Kucha-Kashgar)	Kucha	Kashgar	639	1852
South (Ruoqiang-Niya-Khotan)	Dunhuang (Shazhou)	Ruoqiang (Qakilik)	570	570
South (Ruoqiang-Niya-Khotan)	Ruoqiang (Qakilik)	Niya (Minfeng)	523	1093
South (Ruoqiang-Niya-Khotan)	Niya (Minfeng)	Khotan (Hotan)	248	1342

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.